

ČDK

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25. 6. 2001.

Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu

Tihana Luetić

Zavod za povijest HAZU u Zagrebu, Zagreb, Republika Hrvatska

Ovaj rad bavi se prvim ženama koje su studirale na zagrebačkom Mudroslovnom fakultetu od 1895. do 1914. godine. Uz prikaz opće atmosfere vezane za pitanje ženskog obrazovanja, na temelju građe iz Arhiva Filozofskog fakulteta, koja se najvećim dijelom sastoji od *nacionala* upisanih slušača, analizira se zavičajna, socijalna, vjerska i nacionalna struktura tih prvih studentica, njihovo prethodno obrazovanje, studentske grupe, uspješnost na studiju i sl.

U rujnu 2001. godine obilježilo se točno stotinu godina od upisa prve redovne studentice na Mudroslovni (Filozofski) fakultet u Zagrebu. Prve izvanredne studentice, doduše, upisale su se na Mudroslovni fakultet već 1895. godine, ali tek je 1901. "previšnjim rješenjem" ženama dopušten upis na redovni studij na tom fakultetu. Ta obljetnica, međutim, nije važna samo za Filozofski fakultet, nego i za cijelo Zagrebačko sveučilište. Naime, obrazovanje žena na ostalim visokoškolskim ustanovama Zagrebačkog sveučilišta počinje tek 1919. pa su prve studentice Mudroslovnog fakulteta ujedno i prve žene koje su studirale na cjelokupnom sveučilištu.¹

Upravo nas je aktualnost teme potaknula da istražimo tko su bile prve studentice zagrebačkog Mudroslovnog fakulteta, iz kojih su krajeva i iz kojih socijalnih sredina dolazile, koja je bila njihova vjerska i nacionalna struktura, što su studirale i koliko dugo, te u kojem su se pravcu dalje usmjerile prve završene studentice tog fakulteta.

Ovaj rad nastao je najvećim dijelom na temelju građe iz Arhiva Filozofskog fakulteta. Građa iz tog arhiva korištena u ovom radu sastoji se najvećim dijelom od *nacionala* upisanih slušačica od 1895. do 1914. godine. Naime, iako su prve "prave" studentice, kako je već spomenuto, bile upisane kao redovne slušačice od prvog semestra 1901., ipak se ne smiju zanemariti niti one studentice koje su upisane od 1895. do 1901. Tada je upisano 14 studentica, ali upisane su kao izvanredne slušačice, a kako ćemo kasnije vidjeti, izvanredni studenti imali su potpuno drugačija prava i obveze prema fakultetu nego redovni studenti, pa zato te studentice ne nazivamo prvim "pravim" studenticama Mudroslovnog fakulteta. No, podatke iz njihovih *nacionala* sam također koristila u izradi statistika. Osim te građe, manjim dijelom

¹ Za podsjećanje na ovu zanimljivu obljetnicu, zahvaljujem se mr. Ivanu Jurkoviću, koji ju je i spomenuo u svom radu: Tadija Smičiklas, profesor pomoćnih povijesnih znanosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 18, Zagreb, 2000., str. 151.

koristila sam i službenu dokumentaciju fakulteta koja se sastoji od zapisnika sa sjednica profesorskog zbora, vladinih dopisa dekanatu Mudroslovnog fakulteta, molbi studenata i sl.²

Manjim dijelom koristila sam i građu iz Hrvatskog državnog arhiva³ i Arhiva Sveučilišta u Zagrebu.⁴ No, osim izvora iz tih arhiva, u radu su korišteni i članci iz dnevnih novina iz razdoblja koje je prethodilo vremenu kad je ženama bilo dopušteno redovno studiranje, a koji ocrtavaju stav društva o višem ženskom obrazovanju. Naime, rasprave u nizu članaka iz *Narodnih novina* od 1892. do 1901. potaknulo je osnivanje ženskog liceja u Zagrebu 1892. godine. To nije središnja tema ovog rada, ali u njima ima dosta zanimljivih razmišljanja o obrazovanju žena općenito, njihovim intelektualnim mogućnostima i njihovoj društvenoj ulozi.⁵

I.

Da bi se bolje moglo shvatiti značenje studiranja tih naših prvih studentica, potrebno je nešto reći o društvenoj atmosferi u kojoj se razvijalo “žensko pitanje” krajem 19. stoljeća. U vezi s tim, treba promotriti tadašnju društvenu ulogu žene i analizirati uopće svrhu njezina obrazovanja. Tražeći odgovor na ta pitanja treba uzimati u obzir socijalne razlike među djevojkama i njihovo bračno stanje.

U već spomenutim novinskim raspravama može se vidjeti da se pravila jasna razlika kada se govorilo, s jedne strane, o obrazovanju “kćeri vlastelinah, plemićkih, častničkih, viših činovnikah, profesorah, trgovacah i inih imućnikah”, a s druge, pak, strane, o obrazovanju “kćeri srednjeg staleža”.⁶ Mislilo se da je za djevojke iz srednjeg staleža bilo dovoljno obrazovanje u ženskoj obrtničkoj školi⁷ i višoj djevojačkoj učionici.⁸ Djevojke iz viših staleža već “prema položaju svojih roditeljah” imale su pravo tražiti “da im se u nekih granah više znanja pruži, nego to danas biva”.⁹ Zanimljivo je opravdanje takva mišljenja. Naime, iako se napominje da se “tek na podlozi obće čovječje izobrazbe ima osnivati stručna ili staležka”, ipak se stječe dojam da je ta tek usputna misao samo neka vrsta opravdanja, jer se dalje ističe puno važnija uloga “djevojakah viših staleža”. Naime, njihovo bolje obrazovanje nije trebalo

² U Arhivu Filozofskog fakulteta (dalje u tekstu: AFF), nacionalni studenata nalaze se u fondu: Imenici redovnih i izvanrednih slušača Mudroslovnog fakulteta (dalje u tekstu: *Imenici*). Službena dokumentacija fakulteta nalazi se u fondu: Spisi Mudroslovnog fakulteta (dalje u tekstu: *SMF*). Ovdje se posebno želim zahvaliti gospodinu Ivanu Kurjaku iz tog arhiva na pomoći i ljubaznosti.

³ Iz Hrvatskog državnog arhiva (dalje u tekstu: HDA), koristila sam fond: *Filozofski fakultet u Zagrebu. Ispitna komisija za polaganje stručnih ispita za zvanje profesora srednjih škola*, sign. fonda: 502 (dalje u tekstu: Filozofski fakultet) u kojem se nalaze personalni dosjei završenih studentica Mudroslovnog fakulteta koje su polagale ispit za profesore srednjih škola od 1901. do 1914.

⁴ Iz Arhiva Sveučilišta u Zagrebu (dalje u tekstu: ASZ) koristila sam podatke iz *Imenika upisanih slušača od 1874. do 1918., Imenika promoviranih doktora od 1880. do 1927., Knjige promoviranih doktora na Kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu* i Sveučilišni spis br. 294. Budući da taj arhiv nema posebne fondove, pri citiranju građe navodit ću samo arhiv i izvor. Također se ovdje zahvaljujem mr. Ranki Franz-Stern na dragocjenim podacima na koje me uputila, a vezani su za povijest sveučilišta, te na omogućavanju korištenja građe iz tog arhiva.

⁵ Ti članci, većinom anonimni, bit će preciznije navodeni kad ih se bude koristilo.

⁶ *Narodne novine*, 58./1892., br. 9.

⁷ Ženska obrtna škola u Zagrebu otvorena je 1879. godine s namjerom “da se i ženskom naraštaju pruži prilika za privredu”. Sastojala se od nekoliko odjela u kojima se stjecalo praktično znanje iz različitih struka: tkanje, vezenje, čipkanje, šivanje; aranžiranje cvijeća, nakita i izrada šešira; krojenje odjeće i stezala; kuhanje i serviranje; čišćenje, pranje i glačanje rublja, češljanje, uređivanje stana; vođenje knjigovodstva (A. Cuvaj, *Grada za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. X., Zagreb 1913., str. 240 i 247).

⁸ Više djevojačke škole postojale su u Zagrebu, Karlovcu, Varaždinu, Đakovu i Osijeku. Djevojke su u tim školama učile osnovne teoretske predmete i praktične predmete vezane za vođenje kućanstva. Godine 1883. provedena je reorganizacija tih škola, nakon što su se javile pritužbe da su djevojke preopterećene nastavom. Tako je od 1883. usvojena nova naučna osnova tih škola kojom se “nastojalo rasteretiti učenice, da dobiju vremena, te da pomažu i kod kućnog posla.” Vladinom naredbom 1893. ta se osnova preustrojila te je zamijenjena “licejskom naučnom osnovom” (A. Cuvaj, *Grada za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. VII., Zagreb, 1911., str. 20-21).

⁹ *Narodne novine*, 58./1892., br. 9.

koristiti samo njima “nego i celomu narodu”, jer će, “logički” zaključuje autor članka, “plemenštinu svoga duha i srca, prenositi (...) ne samo na svoju djecu, nego i na svakoga, s kime će obćiti, a naročito na služinčad”. Svrha njihova višeg obrazovanja uzvišena je do te mjere da se čak objašnjavalo da će se “bolji društveni običaji to većma utvrditi i razširiti, što bolja bude izobrazba djevojakah, navlastito iz viših staležah, koje upravo i treba da budu sol, koja će naš društveni život sačuvati od izkvarenosti”.¹⁰ Ovo je međutim tek neformalan stav društva o tom pitanju, no koliki je uistinu bio udio studentica iz višeg i srednjeg staleža na najvišoj obrazovnoj razini, tj. na sveučilištu, pokazat će naše kasnije analize.

Drugo, vrlo zanimljivo pitanje, na koje se u tim raspravama o višem obrazovanju žena skreće posebna pažnja jest pitanje svrhe obrazovanja djevojaka koje će se udati i zasnovati obitelj i onih koje se neće udati.

Svrha obrazovanja žene koja će imati obitelj ni u kom slučaju nije bila gospodarska, tj. da omogući njihovo eventualno zapošljavanje i mogućnost da zajedno sa svojim suprugom materijalno skrbi o obitelji. Čak i u “najprihvatljivijem” ženskom zanimanju, učiteljskom, nisu se mogle zaposliti udane žene, jer je prema školskom zakonu iz 1888. godine bilo uređeno da “uda li se učiteljica, smatrat će se da se je dobrovoljno odrekla učiteljske službe”,¹¹ a još je 1912. naredbom Odjela za bogoštovlje i nastavu Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, bilo propisano da učitelji srednjih škola “u pravilu nijesu oženjeni”.¹² U vremenu u kojem je, unatoč velikim društvenim promjenama, glavna ženina zadaća bila “umiliti se muževom, njim biti koristnima, steći njihovu ljubav i štovanje, (...) savjetovati im, tješiti ih, te nastojati, da im život bude ugodan i sladak”,¹³ glavno je područje ženina djelovanja, dakako, bila kuća i obitelj. U takvoj atmosferi “patrijarhalne autokracije”,¹⁴ žena je imala mjesto “kamo ju je Bog postavio” i “koje je prirodnim zakonom tako točno određeno, da se ne da i ne može promieniti”, ali mogla je to mjesto svojim bogatstvom duha i naobrazbom “bolje i ljepše izpuniti”.¹⁵ Žena je, dakle, mogla svoje obrazovanje iskoristiti da bude dobra odgojiteljica svojoj djeci, a istovremeno služiti kao “dokaz sposobnosti” svome suprugu.¹⁶ Naime, u “natjecateljskom” duhu već u to doba i u našim razvijenim građanskim ambijentima zasigurno je imponiralo imati obrazovanu suprugu koja se umješno kreće kroz razgovore o različitim temama, a naročito ženu koja spretno polemizira na području suvremene književnosti i umjetnosti općenito.¹⁷ I tadašnji ministar bogoštovlja i nastave dr. Isidor Kršnjavi prilikom otvorenja privremenog ženskog liceja¹⁸ u Zagrebu 10. listopada 1892. u svom je govoru izrazio žaljenje za svakog onog

¹⁰ *Narodne novine*, 58./1892., br. 48.

¹¹ Ljubica Lončar, *Školski zakoni i izgradnja školskog sistema za vlade Narodne stranke i u doba Khuenove madarizacije*, separat iz knjige *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958., str. 175.

¹² A. Cuvaj, n. dj., sv. X., str. 311.

¹³ *Narodne novine*, 58./1892., br. 48.

¹⁴ E. Hobsbawm, *Doba kapitala*, Zagreb, 1989., str. 189.

¹⁵ *Narodne novine*, 67./1909., br. 123.

¹⁶ E. Hobsbawm, n. dj., str. 190.

¹⁷ Na temelju analize kolegija koje su najčešće upisivale djevojke na izvanrednom studiju na Mudroslovnom fakultetu, kasnije ću nastojati to i potvrditi.

¹⁸ Ženski licej u Zagrebu otvoren je 1892. godine, nakon što je ukinuta viša djevojačka škola i reformirana ženska strukovna škola. Licej je trebao objediniti nastavu i jedne i druge, ali na višoj razini i sa drugačijom strukturom školovanja. Licej je ponajprije trebao biti “uzgojna škola” i u tom smislu trebao je sačuvati djevojke od “površnosti i praznine duha, iz koje upravo potječe pohlepa za taštım kićenjem i ništetim zabavama, koje su često razlogom moralnoj i materijalnoj propasti cijelih porodica”. Prema sustavu obrazovanja, bio je unaprijeden jer je djevojkama različitih ambicija i sposobnosti na jednom mjestu pružao potrebno obrazovanje. Licej se dijelio na niži i viši odjel, svaki sa četiri razreda. Djevojka sa završenim nižim odjelom, ako nije htjela nastaviti obrazovanje bila je sposobna da nakon te škole još završi npr. trgovački tečaj ili tečaj za poštansku i brzojavničku službu, koje su samostalan život, a onima drugima, koje su nastavljale nastavu u višem odjelu pružala se mogućnost da se školuju za učiteljice u javnim školama ili čak i da se pripreme za studij na sveučilištu (A. Cuvaj, n. dj., sv. X., str. 381-382). O ženskom liceju u Zagrebu vidi i: Lj. Lončar, n. dj., str. 185-188 i Agneza Szabo, Prilog istraživanju hrvatskog srednjeg školstva u 19. stoljeću, *Nastavni vjesnik*, 1997. br. 5-6, str. 32.

koji “nije nikada uživao sreću, da opći sa obrazovanom, duhovitom i darovitom ženom” i koja je, kao takva, “prava družica obrazovana čovjeka”.¹⁹

No, što je s onom djevojkom koja “nije bila toliko srećna da bi mogla raditi u pravom polju svoga djelovanja, naime u kući (...)”²⁰ Za neudane djevojke je gotovo idealno rješenje njihova “udesa”, kako se s dozom suosjećanja nazivao njihov položaj, bilo steći što bolje obrazovanje radi osiguranja financijske samostalnosti od roditelja. Jer jedino su tako mogle “stojeći na temelju materijalno dobro učvršćenu, vesela (...) srca raditi i zaboraviti na udes, po kojemu je ostala na strani”.²¹

Mislilo se da su za takvu djevojku kojoj roditelji ne mogu pružiti financijsku sigurnost, idealna ona zanimanja koja se mogu “spojiti sa ženskim zvanjem”. U takva zanimanja ponajprije su se ubrajale učiteljice i *gouvernante*, što je bilo i posebno preporučljivo i iz “patriotskih” razloga,²² s obzirom na to da su djecu iz bolje stojećih obitelji većinom odgajale strane *gouvernante*.²³ U nizu preporučljivih zanimanja slijedila su poštanska i “brzojaviteljska” služba, a vrata trgovačke “ili računarske”, ljekarničke i liječničke službe tek su im trebala biti otvorena.²⁴

No, posebno je zanimljivo vidjeti kako se uopće gledalo na ženske intelektualne sposobnosti. Ta se tema provlačila kroz novinske rasprave vezane za njihovo “puštanje” na sveučilišne studije, a pokazuje da nije prevladavalo jednoliko, ukratko rečeno podcjenjivačko mišljenje, nego je i među muškim svijetom bilo onih koji su na ženske sposobnosti gledali potpuno jednako kao i na sposobnosti njihovih muških kolega.

Samo nekoliko godina prije nego je u Hrvatsku stiglo “previšnje rješenje” od 29. kolovoza 1901. na temelju kojeg je Kr. Hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, Odjel za bogošovlje i nastavu izdao naredbu 9. rujna 1901. kojom se pušta ženama polaganje ispita zrelosti i upis na Mudroslovni fakultet,²⁵ u Njemačkoj se povela rasprava o pitanju bi li “ženske valjalo pripustiti višim naukama”.

Naše *Narodne novine* donose zanimljivije odlomke iz knjige koja se pojavila u Berlinu 1897. pod naslovom “Die akademische Frau”. U njoj je niz uglednih njemačkih sveučilišnih profesora odgovara na pitanja berlinskog novinara Arthura Kirchoffa vezana za visoko obrazovanje žena. Rezultati ankete pokazali su da su mnogi od tih profesora spremni primiti djevojke, doduše samo kao iznimke, na svoja predavanja, ali općenito im ideja ženskog visokog obrazovanja nije “sjela” pa će kao svoj argument navesti čak i to da bi njihovo studiranje “škodilo disciplini i da bi pao niveau nauke” jer bi, tobože, “prisutnost mnogih liepih i mladih djevojakah u sveučilišnim dvoranama mogla ‘raztresti’ njemačke studente”.²⁶ O ženinim intelektualnim sposobnostima najveći broj tih profesora misli “da je žena, koja bi bila sposobna za teške i naporene poslove, te koja bi imala više duševne sposobnosti i z n i m k a. Ali pošto već žena eksistira, nije pravo, zaključuju, lišiti je izgleda na bolje, i ne dati joj sredstva da se naobrazi.”²⁷

¹⁹ A. Cuvaj, n. dj., sv. X., str. 402 i *Narodne novine*, 58./1892., br. 232.

²⁰ *Narodne novine*, 58./1892., br. 48.

²¹ *Narodne novine*, 67./1901., br. 123.

²² *Narodne novine*, 58./1892., br. 9.

²³ W. M. Johnston, *Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest 1848-1938*, Zagreb, 1993., str. 125.

²⁴ *Narodne novine*, 58./1892., br. 48.

²⁵ Tekst naredbe vidi u: *Narodne novine*, 67./1901., br. 207, *Obzor*, 42./1901., br. 208 i u AFF, fond: SMF, br. 398./1901.

²⁶ *Narodne novine*, 63./1897., br. 6.

²⁷ Isto.

U nekih naših autora, pak, nalazimo sasvim suprotna razmišljanja. Tako je ravnatelj kr. realne gimnazije u Bjelovaru²⁸ Gustav Fleicher,²⁹ na temelju svog iskustva predavanja u gimnaziji u kojoj se provodila zajednička nastava, zaključio kako su učenice "svojim dosadašnjim uspjesima u srednjoj školi (...) dokazale, da su vrlo prikladne za svako obrazovanje" te da se "čovjek u ženskom odgoju strašno ogriješio".³⁰ Da je počinjena pogreška u odgoju muške i ženske djece objašnjava i autor članka napisanog nekoliko mjeseci kasnije, kada je već bila objavljena naredba o upisu žena na Mudroslovni fakultet: "Mladić, slabo obdaren, mora na visoke škole, dok darovita i nauka željna djevojka mora ostati kod kuće i čekati na muža, koga i - ne dočeka. Ako se dakle govori o prirodjenoj inferiornosti žena, to je sasvim neopravdano, jer ta inferiornost, u koliko postoji, nije prirodjena, već jedino odgojena."³¹ Ovo su samo neki primjeri koji potvrđuju da je i na kraju 19. i početku 20. stoljeća postojao određeni senzibilitet za "žensko pitanje".

Ovakav stav dijela stručne javnosti, osim toga, najvjerojatnije je, bar malim dijelom morao podići samosvijest žene tog vremena. Ne treba, dakako, pretjerivati i govoriti o revolucionarnim pomacima na polju ženskog osamostaljivanja. Još uvijek je tu prisutan duboko ukorijenjen konzervativizam društva, koji će ženu, kako smo vidjeli, stalno podsjećati gdje joj je mjesto.

Ipak, to je doba, u kojem je ne samo društvo postalo osjetljivo na "žensko pitanje", nego su i žene same, na vrlo konkretan način, razbile predrasudu o ženi tog vremena kao marioneti s nametnutim identitetom.

II.

Promatrajući konkretne pomake na polju ženskog obrazovanja tog vremena u nas, jasno se vidi da hrvatske djevojke nisu dugo bile zakinite u visokom obrazovanju u odnosu na njihove kolegice u ostalim europskim zemljama. Izuzev skandinavskih zemalja, Švicarske i SAD-a, u ostalim europskim zemljama tek je nekoliko godina ranije nego u nas učinjen pomak na području višeg ženskog obrazovanja. Engleska je ženama dala pristup na londonsko sveučilište 1878., a škotska su im sveučilišta otvorila vrata 1892. Prva djevojka koja je na Cambridgeu uspjela postići najveći uspjeh na području klasičnih znanosti bila je Agata Ramsey, studentica Girton Collegea 1887. godine. Godine 1890. Philippa Fawcett s Newnham Collegea dobila je prvu nagradu na području matematičkih znanosti, također na Cambridgeu.³²

U Njemačkoj je prva gimnazija za žene osnovana 1893., ali se za stjecanje visokog obrazovanja još uvijek moralo ići preko granice, u Švicarsku. Francuska se za reorganizaciju ženskog srednjoškolskog obrazovanja počela brinuti sedamdesetih godina 19. stoljeća, ali još nema govora o ženskoj visokoj naobrazbi.³³

Na bečki Filozofski fakultet žene su se mogle upisati 1897., a tri godine nakon toga im je, unatoč otporu većine profesora, omogućen im je i upis i na Medicinski fakultet. Razlog tog

²⁸ Na području Hrvatske bilo je krajem 19. stoljeća nekoliko srednjih škola u kojima se provodila zajednička nastava muške i ženske djece. To su bile realne gimnazije u Bjelovaru, Mitrovici, Petrinji i Senju te srednja škola u Bakru.

²⁹ Gustav Fleicher (1856.-1913.), kemičar, pedagog i kulturni radnik. Diplomirao je kemiju u Grazu. Od 1893. do kraja života bio je ravnatelj kr. realne gimnazije u Bjelovaru. Njegovim zauzimanjem otvorena je nova gimnazijska zgrada u Bjelovaru. U Bjelovaru je 1884. godine pokrenuo časopis "Tumač", list za učitelje srednjih i pučkih škola. Bio je i glavni pokretač "Tjednika Bjelovarsko-križevačkog", te njegov urednik idućih 17 godina. Godine 1885. zajedno je sa Stjepanom Nijemčićem uređivao časopis "Hrvatski učitelj". Objavio je i niz pedagoških rasprava u "Pedagozijskom glasniku" i "Nastavnom vjesniku". (A. Cuvaj, n. dj., sv. VII., Zagreb, 1911., str. 298, 324, 332 i 342, i *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4. Zagreb, 1998., str. 296-297).

³⁰ *Narodne novine*, 67./1901., br. 123.

³¹ *Narodne novine*, 67./1901., br. 208. Autorica članka je po svoj prilici bila Marija Jambrišak. Naime, članak je potpisan inicijalima "M.J.-k", što odgovara njenim inicijalima. Osim toga, ona je u *Narodnim novinama* upravo u to doba objavila još nekoliko svojih članaka na temu ženskog obrazovanja i pedagogije općenito, koji su potpisani njenim punim imenom. Nažalost, ove inicijale ne može se provjeriti, jer ih nema ni u jednom popisu kratica.

³² *The New Cambridge Modern History*, vol. XI., Cambridge, 1970., str. 197-198.

³³ Isto, str. 199-200.

“liberalnoj” odluci bio je, međutim, političke prirode. Budući da je jedan od glavnih interesa austrijske vanjske politike u to doba bilo osiguranje što većeg utjecaja nad Bosnom i Hercegovinom, u tom je smislu usmjerena pažnja i na žene islamske vjeroispovjesti. Car je u tu svrhu dekretom odlučio da su muslimankama potrebne liječnice, pa je stoga na bečkom sveučilištu trebalo obrazovati što više njih i što hitnije poslati ih u Bosnu.³⁴

U Hrvatskoj su prvu akciju za puštanje žena na sveučilišne studije³⁵ pokrenule 1895. godine učiteljice već spomenutog ženskog liceja u Zagrebu. Dakle, zahtjev za školovanjem žena na najvišoj razini stiže “odozdo”. Na razini države, tj. u nadležnom vladinom Odjelu za bogoštovlje i nastavu, izuzev pitanja osnivanja ženskog liceja u Zagrebu 1892. godine, o tome se nije raspravljalo.³⁶ Učiteljice ženskog liceja zahtijevale su mogućnost pristupa visokom obrazovanju, a to je ujedno i prvi glas žena u nas o tom pitanju. Zahtjev je iznesen u molbi pet učiteljica ženskog liceja: Marije Horvat, Marije Jambrišak, Camille Lucerne, Jagode Truhelke i Natalije Wickerhauser, upućenoj 1. listopada 1895. Akademskom senatu Kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, da im se omogući da kao izvanredne slušačice pohađaju predavanja kojima bi mogle “dotjerati znanje iz nekih predmeta, potrebitih (...) u zvanju učiteljice”.³⁷

Ta njihova molba zanimljiva je i po tome što u njoj nalazimo i objašnjenje svrhe njihova obrazovanja. Ističući da ih “k toj molbi ne vodi pustopošna želja za slavom ili može biti isticanje svoje osobe, već ozbiljno nastojanje, da što vrsnije i valjanije promičemo interese stvari kojoj služimo i kojoj smo život svoj posvetile - naime odgoju ženske omladine naše”,³⁸ one jasno daju do znanja koji je povod njihova studiranja. Zanimljivo je to da su se odmah ogradile od ona prva dva motiva, pa je moguće da su u to doba upravo takve komentare mogle očekivati djevojke koje bi se usudile pomisliti na fakultetsko obrazovanje. Učiteljice objašnjavaju zašto je potrebno više žensko obrazovanje, te pokazuju da su svjesne svih društvenih promjena koje su se dogodile kroz njihovo stoljeće: “(...) nezaustavljivi napredak na duševnom kao i velike promjene na socijalnom polju sve više i više traže i sa strane žene temeljitiju univerzalnu naobrazbu”. Spominjući razna europska sveučilišta koja su već otvorila svoja vrata i ženama, s ponosom će primijetiti i kako je “naš narod pokazao, da u njega ima shvaćanja i potrebe za promicanjem ženske više naobrazbe”.³⁹ Vjerojatno su tu mislile na uspješno završenu raspravu koja je vođena oko osnivanja ženskog liceja tri godine ranije. Na tom su liceju i one predavale te će on ujedno biti i glavno rasadište budućih studentica Mudroslovnog fakulteta.

Odgovor na svoju molbu učiteljice nisu dugo čekale. Naime, već 29. listopada 1895. na prvoj redovitoj sjednici profesorskog zbora Mudroslovnog fakulteta Kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, zaključeno je, bez ikakve rasprave, da se one mogu upisati kao izvanredne slušačice te da “mogu slušati pojedine predmete koje žele”.⁴⁰

Zbog čega su tako jednostavno, bez ikakvih prepreka primljene na fakultet, na temelju zapsnika sjednice ne možemo doznati, ali mogući su različiti razlozi. Možda je jedan od razloga i taj što je, uz to što su već predavale na školi koja je imala obilježje moderne gimnazije,

³⁴ W. M. Johnston, n. dj., str. 77 i E. Zöllner - T. Schüssel, *Povijest Austrije*, Zagreb, 1997., str. 275.

³⁵ Bilo je to Zagrebačko sveučilište Franje Josipa I., osnovano 1874. godine, koje je imalo tri fakulteta: Teološki, Pravni (Pravoslovni) i Filozofski (Mudroslovni). Zahtjev zagrebačkih učiteljica za studiranjem bio je, dakako, usmjeren na Mudroslovni fakultet.

³⁶ U HDA u fondu: *Zemaljska vlada. Odjel za bogoštovlje i nastavu*, sign. fonda: 80, nisam uspjela pronaći niti jedan dokument koji bi se odnosio na raspravu o tom pitanju.

³⁷ AFF, fond: *SMF*, br. 231./1895.

³⁸ Isto.

³⁹ Isto.

⁴⁰ AFF, fond: *SMF*, br. 289./1895.

i njihovo dotadašnje obrazovanje, bilo na prilično zavidnoj razini. Tako je jedna od njih, Natalija Wickerhauser (1853.-1907.), imala čak i diplomu londonskog King's Collegea o položenom engleskom jeziku i književnosti. Osim toga, vodila je u Zagrebu tečajeve za strane jezike te objavljivala radove iz područja filologije u nizu stranih stručnih časopisa.⁴¹ Njezina kolegica Marija Jambrišak (1847.-1937.) završila je učiteljsku školu u samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu, a potom je tri godine slušala predavanja i na kraju uspješno položila zaključni ispit na prvoj višoj pedagoškoj školi u državi, na Bečkoj pedagogiji. Nakon školovanja bila je učiteljica više djevojačke škole te je 1872. sudjelovala i na učiteljskoj konferenciji u Hamburgu.⁴² I ostale učiteljice kojima je dopušteno izvanredno studiranje na Mudroslovnom fakultetu: Camilla Lucerna (1868.-1947.), nastavnica, prevoditeljica i književnica,⁴³ Jagoda Truhelka (1864.-1957), spisateljica dječje književnosti i nastavnica,⁴⁴ i Marija Horvat (1863.-1925.), prevoditeljica i prosvjetna djelatnica,⁴⁵ imale su srednjoškolsko obrazovanje učiteljskog smjera.

Isto tako treba napomenuti da su one primljene samo kao izvanredne slušateljice, što je za njih u tom trenutku vjerojatno značilo mnogo, ali u ono vrijeme biti izvanredni student nije značilo isto što i danas. Izvanredni studenti, naime, na temelju Zakona o ustroju i uređenju sveučilišta od 6. listopada 1894., nisu imali nikakvih fakultetskih obveza, ali isto tako nisu imali niti ikakvih prava: nisu se mogli podvrci ni državnim ni strogim ispitima,⁴⁶ nego su, eventualno, mogli tražiti od profesora da ih na kraju semestra ispita iz predmeta koje su slušali te da im izda samo privatne svjedodžbe.⁴⁷

Još je, međutim, šest godina prošlo dok nije objavljena već spomenuta naredba od 9. rujna 1901., kojom se "ženskinje mogu kao redovne ili izvanredne slušačice upisati u mudroslovni fakultet".⁴⁸ Uvjeti upisa bili su za buduće redovne studentice isti kao i za njihove muške ko-

⁴¹ A. Cuvaj, n. dj., sv. X., str. 406-407.

⁴² Isto, str. 408. O toj životu i djelu Marije Jambrišak, jedne od prvih hrvatskih pedagoških radnica s kraja 19. stoljeća vidi više u istom djelu, str. 408-411. O njoj vidi i: Lj. Lončar, n. dj., str. 187; *Znameniti i zaslužni Hrvati*, Zagreb, 1925., str. 118; A. Milčinović, Naše hrvatske spisateljice, *Lovor*, 1./1905., br. 5-6, str. 177-179; J. Demarin, Marija Jambrišakova - nastavnica, pedagoška radnica i književnica, Sintetički prikaz života i rada istaknute hrvatske radnice, *Jutarnji list*, 26./1937., br. 9144; Ž. Harambašić, Smrt Marije Jambrišakove, hrvatske književnice i javne radnice, *Jutarnji list*, 26./1937., br. 8979; J. Glembay, Spomenlist Mariji Jambrišak, *Hrvat*, 8./1927., br. 2500., str. 9-10, i I. Brlić-Mazuranić, Rečenica koja obuhvaća svijet. Jedna uspomena na Mariju Jambrišakovu, *Hrvat*, 8./1927., br. 2302., str. 6. Njezina ostavština nalazi se u Arhivu Hrvatskog školskog muzeja, fond: *Marija Jambrišak*, (156).

⁴³ Više o Camilli Lucerni vidi u: A. Milčinović, Naše hrvatske spisateljice, *Lovor*, 1./1905., br. 5-6., str. 177-179; Z. Kveder, Kamila Lucerna, *Jugoslavenska žena*, 1919., br. 3., str. 264-265; Lj. Marković, Kamila Lucerna, *Hrvatska prosvjeta*, 1928., br. XV., str. 138-139; I. Ešli, Kamila Lucerna. Uz 70-tu obljetnicu rođenja zaslužne hrvatske prosvjetne radnice, *Jutarnji list*, 27./1938., br. 9320. i E. Kučera, O životu i radu Camille Lucerne, *Almanah Društva hrvatskih književnica*, 1./1938., br. 1., str. 76-80.

⁴⁴ O Jagodi Truhelki vidi u: Z. Marković, Književni rad Jagode Truhelke, *Jutarnji list*, 28./1939., br. 9771., Ista, Romansirerka hrvatske žene. Književni rad Jagode Truhelke, *Almanah Društva hrvatskih književnica*, 2./1939., br. 1., str. 73-86 i *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 8., Zagreb, 1971., str. 328.

⁴⁵ O Mariji Horvat vidi u: *Leksikon pisaca Jugoslavije*, sv. II., Beograd, 1979., str. 398.

⁴⁶ Državnim ili stručnim ispitom, koji su polagali završeni studenti Mudroslovnog fakulteta stjecalo se zvanje srednjoškolskog profesora, a uspješnim polaganjem tzv. strogog ispita ili rigorozna stjecalo se naslov doktora filozofije. Vidi bilj. 119.

⁴⁷ Bilo je tako propisano u nadopunjenom i ponešto promijenjenom Zakonu o sveučilištu iz 1874., a tekst tog zakona objavljen je u: *Spomenica o 25. godišnjici postojanja Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*, Zagreb, 1900., str. 208. Vidi i: *Akademski propisi za porabu slušalaca u Kr. hrv. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu* (dalje u tekstu: *Akademski propisi*), Zagreb, 1898., str. 5.

⁴⁸ *Narodne novine*, 67./1901., br. 207, *Obzor*, 42./1901., br. 208. i u AFF, fond: *SMF*, br. 398./1901. Ovu važnu naredbu spominju i: Vjekoslav Klaić, Postanje i razvitak sveučilišta, *Sveučilište Kraljevine SHS u Zagrebu (1874.-1924.) Spomenica Akademskog senata*, Zagreb, 1925., str. 67; Vladimir Bazala, *Reminiscencije uz 300-godišnjicu visokoškolske nastave u Zagrebu (1662.-1962)*, Zagreb, 1962., str. 62; Jaroslav Šidak, Sveučilište do kraja I. svjetskog rata, *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, knj. I, Zagreb, 1969., str. 115; Josip Milić, V. Klaić - dvadeset osmi rektor Sveučilišta u Zagrebu, *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa o životu i djelu Vjekoslava Klaića*, Zagreb - Slavonski Brod, 2000., str. 384, i I. Jurković, n. dj., str. 151. Cijeli tekst naredbe vidi u prilogu br. 1.

lege, što znači da je uz punoljetnost za upis na redovni studij, uvjet bila i položena matura, tj. ispit zrelosti. No, budući da djevojke do tada nisu mogle polagati ispit zrelosti u muškim gimnazijama, a zaključni ispit sa ženskog liceja nije se priznavao kao prava matura, istovremeno sa spomenutom naredbom, objavljena je i naredba kojom "k polaganju ispita zrelosti u gimnaziji ili realnoj gimnaziji mogu pristupiti i kandidatkinje koje su s uspjehom položile zaključni izpit u ženskom liceju u Zagrebu ili su kao privatistice s uspjehom završile koju gimnaziju ili realnu gimnaziju u austro-ugarskoj monarkiji".⁴⁹ Ispit zrelosti mogao se prema članku 2. te naredbe polagati u Kr. donjogradskoj gimnaziji i Kr. realnoj gimnaziji u Zagrebu. Jedini uvjeti za upis studenata i studentica na izvanredni studij bila je navršena 17. godina života i potvrda da su se u "pripravnim naucima" toliko iskazali, "da se može uzeti, da će im predavanja biti korisna."⁵⁰ Tek te dvije naredbe potpuno izjednačavaju mogućnosti obrazovanja u Hrvatskoj za oba spola. Vrlo se jasno kaže da "svi postojeći akademički propisi (kao disciplinarni propisi, propisi o imatrikulaciji i inskribiciji, o frekvenciji predavanja, o oprostima od naukovine, o odlasku sa sveučilišta, o polaganju državnih ispita, o polaganju državnih ispita za polučenje doktorata, o taksama itd.), koji vriede za redovne i izvanredne slušače, vriede za redovne i izvanredne slušačice".⁵¹

Ipak treba spomenuti da se svi ovi propisi odnose samo na Mudroslovni (Filozofski) fakultet. Na ostale fakultete žene su dobile pravo upisa tek nakon Prvog svjetskog rata. Tako tek 1919. imamo prve upisane studentice na Pravnom, Medicinskom i Gospodarsko-sumarskom fakultetu.⁵² No, ipak treba naglasiti da je Mudroslovni fakultet tada bio sastavljen od različitih studijskih grupa od kojih su se kasnije neke odvojile u samostalne fakultete. Tada su se na tom fakultetu, osim predmeta društveno-humanističkih znanosti, predavali i svi predmeti prirodoslovnih i tehničkih struka,⁵³ pa su tako prve studentice Mudroslovnog fakulteta upisivale i te predmete, i to, kako ćemo vidjeti, u iznenađujuće velikom broju. Treba spomenuti i tečaj ljekarništva koji se studirao pri Mudroslovnom fakultetu. Taj je studij očigledno smatran jednim od onih koji odgovaraju "ženskom zvanju" jer je na njega usmjerena posebna pažnja. Naime, dozvola kojom se ženama omogućava studij ljekarništva stigla je odvojeno, posebnom naredbom Dekanatu Mudroslovnog fakulteta, mjesec dana nakon opće naredbe od 9. rujna 1901. I tu je naredbu sastavio Odjel za bogoštovlje i nastavu, nakon što je carskim dekretom stiglo rješenje o tom pitanju.⁵⁴ No, treba naglasiti da je poticaj za studiranje žena u toj struci stigao od struke, tj. od ljekarničkog zbora, koji je uputio molbu vladi kojom "moli dozvolu, da se i kvalificirane žene mogu posvetiti ljekarništvu".⁵⁵

Jedina reakcija javnosti na te odluke, koje su doista značile prekretnicu za žensko obrazovanje u nas, jest članak u *Narodnim novinama* "Razvitak ženskog pitanja u Hrvatskoj".⁵⁶ No, i u tom se članku, u skladu s općom atmosferom oko tog pitanja, ograničenja za obrazovanje sasvim jasno ističu, jer se izričito kaže da se "ne radi (...) tu o udanoj ženi", a isto tako "ni

⁴⁹ *Narodne novine*, 67./1901., br. 207. i *Obzor*, 42./1901., br. 208.

⁵⁰ *Akademički propisi*, str. 5.

⁵¹ *Narodne novine*, 67./1901., br. 207., *Obzor*, 42./1901., br. 208. i u AFF, fond: SMF, br. 398./1901.

⁵² Rudolf Signjar, Statistika sveučilišta, *Sveučilište Kraljevine SHS u Zagrebu (1874.-1924.) Spomenica Akademickog senata*, Zagreb, 1925., str. 260.

⁵³ Predmeti koji su se predavali na Mudroslovnom fakultetu u vremenu u kojem su se upisivale prve studentice bili su: "teoretička i praktična filozofija", "posebni filozofički nauči", "pedagogika", "opća povijest", "hrvatska i ugarska povijest s osobitim obzirom na austrijsku i ugarsku povijest", "pomoćne povijesne znanosti s osobitim obzirom na domaću povijest", "arheologija", "povijest umjetnosti", "geografija", "slavenska filologija", "hrvatski ili srpski jezik i književnost", "klasična filologija latinska", "klasična filologija grčka", "živi jezici: madžarski, njemački, slavenski, talijanski, francuski, engleski", "matematika", "fizika", "zoologija", "fisiologija", "poredbena anatomija", "botanika", "mineralogija", "geologija i paleontologija", "kemija" i "astronomija" (*Akademički propisi*, str. 10).

⁵⁴ AFF, fond: SMF, br. 473./1901.

⁵⁵ AFF, fond: SMF, br. 234./1901.

⁵⁶ *Narodne novine*, 67./1901., br. 208.

o ženi nižih slojeva, jer se njoj daje prema prilikama zaslužba”, nego se “radi o ženi srednjih i viših slojeva, koja želi da se znanjem i umienjem uzdigne do samostalnosti”. Ipak, u svemu se pohvaljuje naredba vlade kojom se “i najviši hram znanja otvara (...) hrvatskim ženskinjama”, te se u članku zaključuje: “Dvadeseti vek liepo je počeo; imamo jednu od najljepših stečevina; ženskinje su postigle za čim su težile - naime tu slobodu, da smiju i mogu po volji i prema svojim sposobnostima odabrati zvanje.” No, zanimljivo je neprestano isticanje uloge tadašnjeg hrvatskog bana i njegovih suradnika, kome bi žene trebale posebno zahvaliti na tom važnom pomaku na putu njihova osamostaljivanja. Očigledno se htjela ukazati pohvala banu, čija je uloga “čak” i na tom polju toliko značajna da će “u historiji ženskog pitanja sjati (...) zlatnim slovima ubilježena imena preuzvišenoga gospodina bana Dragutina grofa Khuen-Hederváry-a i presv. g. predstojnika Armina Pavića”.⁵⁷

III.

Statističke analize vezane za Zagrebačko sveučilište objavljene su 1925. i 1969. u Spomenicama Sveučilišta. Te analize obuhvaćaju sve zagrebačke fakultete od osnutka sveučilišta i obuhvaćaju mnoge elemente analize koji će se obraditi i u ovom radu, ali ženska populacija na sveučilištu nije posebno izdvojena u tim statistikama. Žene se u *Spomenici* iz 1925. odvojeno iskazuju od 1919., i to samo njihov ukupan broj po pojedinim fakultetima.⁵⁸ Za razdoblje prije toga o ženama kao posebnoj skupini, ne možemo dobiti gotovo nikakve podatke, osim ukupnog broja upisanih žena na cjelokupnom sveučilištu, tj. na Mudroslovnom fakultetu, broja diplomiranih studentica i broja studentica koje su postigle doktorat znanosti, također na cjelokupnom sveučilištu u *Spomenici* iz 1969.⁵⁹

Statističke analize prvih studentica zagrebačkog Mudroslovnog fakulteta u ovom radu rađene su, kako je već spomenuto, na temelju *nacionala* upisanih izvanrednih i redovnih studentica, koji se nalaze u Imenicima redovnih i izvanrednih slušača Mudroslovnog fakulteta.⁶⁰ Da bi se dobila smisljena i zaokružena cjelina, obrađivano je razdoblje od 1901., odnosno od 1895., do 1914.,⁶¹ dakle od godine od kada su upisivane prve redovne, odnosno izvanredne studentice pa do početka Prvog svjetskog rata, kada se zbog ratnih okolnosti najvjerojatnije mijenja slika stanja na sveučilištu, što bi također bilo zanimljivo istražiti.

Pri određivanju broja studentica koje će ući u uzorak za obradu u obzir su uzete sve izvanredne i redovne studentice koje su se u tom razdoblju upisale i studirale na zagrebačkom Mudroslovnom fakultetu. Mislim da je sve njih, bez obzira na uspješnost studiranja, odnosno na broj odslušanih semestara, ili, pak, na potvrde o pohađanju pojedinih predavanja, ipak potrebno ubrojiti među prve studentice tog fakulteta jer je, kako smo vidjeli, već sama činjenica da su uspjele doći na sveučilište sama po sebi bila veliki uspjeh. Pri određivanju uzorka također nisam pravila razliku između studentica iz Hrvatske i studentica izvan Hrvatske. To treba spomenuti zbog toga, jer je u tom razdoblju na Zagrebačkom sveučilištu studirao doista veliki broj bugarskih studenata i studentica. Oni su obično bili gostujući studenti, koji su najčešće boravili u Zagrebu do tri semestra. Bugarske studentice obrađivala sam odvo-

⁵⁷ O autoru članka vidi bilj. 31.

⁵⁸ R. Signjar, n. dj., str. 260.

⁵⁹ *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, knj. II, Zagreb, 1969., str. 433-434. Ti podaci, međutim, prve ženske studentice spominju tek šk. godine 1902./1903. No, podatak da su žene studirale na Mudroslovnom fakultetu već 1901./1902., nalazimo ne samo u nacionalima prvih studentica u: AFF, fond: *Imenici*, br. 111, nego i u: ASZ u *Imeniku upisanih slušača od 1874. do 1918.*

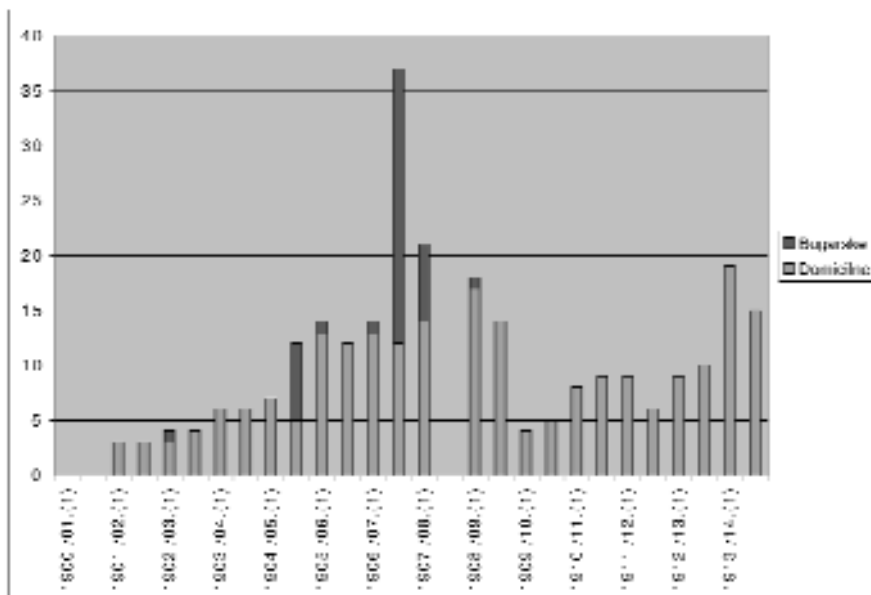
⁶⁰ U AFF u fondu: *Imenici*, nalaze se Imenici studenta za svako poljeće (semestar) i svaku školsku godinu, odvojeno za redovne i izvanredne studente. Sačuvani su svi Imenici osim Imenika izvanrednih slušača u 2. poljeću šk. god. 1907./1908. i Imenika izvanrednih slušača u 2. poljeću 1910./1911. Knjige Imenika označene su redom brojevima od 19 (Imenik izvanrednih slušača u 1. poljeću 1895./1896.) do 83 (Imenik izvanrednih slušača u 2. poljeću 1913./1914.).

⁶¹ Redovito sam kao uzorak koristila broj svih studentica, i izvanrednih i redovnih od 1895. do 1914., ali tamo gdje sam koristila podatke od 1901. do 1914. godine, to će biti posebno istaknuto.

jeno ili zajedno sa ostalima, ovisno o analizi. To će svaki put biti posebno spomenuto, jer je njihov broj bio doista zapažen pa bi rezultati analize, kada se to ne bi uzelo u obzir, katkad davali krivu sliku o određenoj problematici.

Na tako određenom uzorku, statističke analize mogu se napraviti za relativno velik broj pitanja, jer u *nacionalima* nalazimo mnoge podatke. Pitanja na koja su studenti u *nacionalu* morali odgovoriti pri upisu vezana su za njihove osobne podatke, podatke vezane za roditelje, odnosno skrbnike ako je roditelj umro, njihovo prethodno školovanje i predavanja koja će polaziti. Osobni podaci koji se mogu dobiti iz *nacionala* jesu: ime i prezime, datum, mjesto i županija rođenja, zavičajnost (grad i županija), vjeroispovijest i materinji jezik. Podaci vezani za roditelja, odnosno skrbnika jesu: ime, zanimanje i prebivalište. Slijede podaci o školi koju je student završio (koja škola i gdje se nalazi te na temelju koje se potvrde, tj. svjedodžbe student upisuje na studij). Zatim imamo podatke o plaćanju naukovine, dobivanju stipendije, gostovanju na nekom drugom sveučilištu ili prijelazu s nekog sveučilišta, te eventualno o zaposlenosti studenta. O samom studiju imamo podatke o semestru i godini u koju se student upisuje, kolegijima koje je prijavio za pohađanje, broju sati kolegija koje će tjedno slušati i profesorima kod kojih će ih slušati, te podatak o potvrdi pohađanja predavanja.

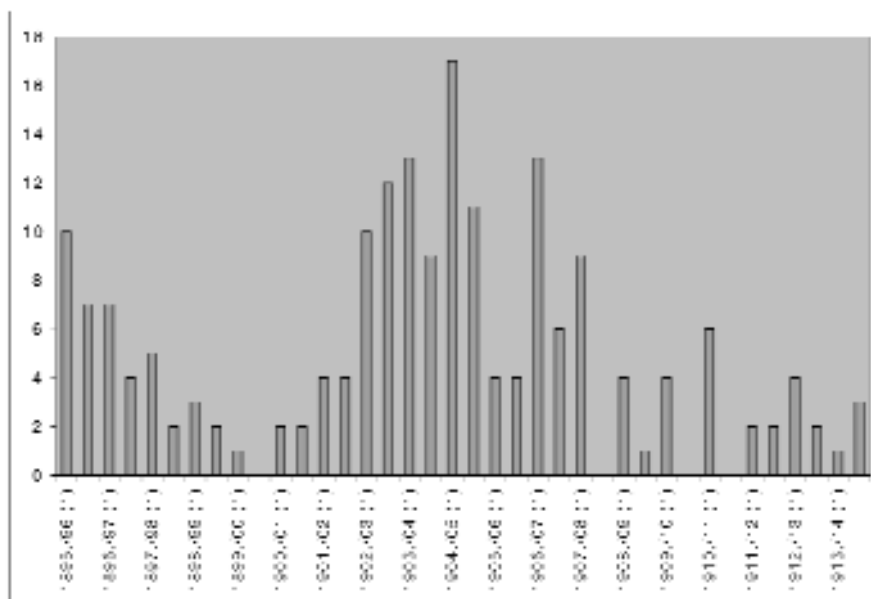
Ukupan broj izvanrednih i redovnih studentica Mudroslovnog fakulteta od 1895. do 1914. godine jest 158. Od toga je redovnih studentica bilo 86, a izvanrednih 72.

Grafikon 1. Kretanje broja naših i bugarskih redovnih studentica po semestrima i godinama

Iz grafikona 1. možemo jasno pratiti kretanje broja redovnih studentica po godinama i semestrima. Tako se vidi da je školske godine 1901./1902. na fakultetu bilo upisano samo tri studentice. U tom prvom razdoblju žene očigledno nisu, kako se možda moglo očekivati, masovno pohrlile na sveučilište nakon što im je to dopušteno. Vjerojatno su zbog svih onih spomenutih razloga mogućnost studiranja i žene samo uzimale s rezervom. Broj studentica polako se i ravnomjerno uspinjao do 1. semestra šk. god. 1908./1909., kad ih je upisano najviše: 18 redovnih studentica. Otada broj studentica počinje opadati, ali se ipak ne spušta na razinu godina kada su žene tek počele studirati kao redovne studentice. Osim naglog pada šk. godine 1909./1910., kad su studirale samo 4 studentice, između 1909. i 1914. bilo je po semestru između između 10 i 18 redovnih studentica.

Možemo također primijetiti nagli porast broja studentica u drugom semestru 1906./1907. Tako velik porast broja studentica te godine posljedica je dolaska bugarskih studentica. Čak je 35 studentica iz Bugarske studiralo u Zagrebu i time je znatno porastao broj ženske populacije na Zagrebačkom sveučilištu.⁶² Te je godine zajedno s Bugarkama na Mudroslovnom fakultetu studiralo gotovo 40 studentica. No, one su se na Mudroslovnom fakultetu zadržale vrlo kratko, jer su tu bile kao gostujući studenti, pa se ukupan broj redovnih studentica nakon njihova odlaska opet vraća na prethodnu razinu.

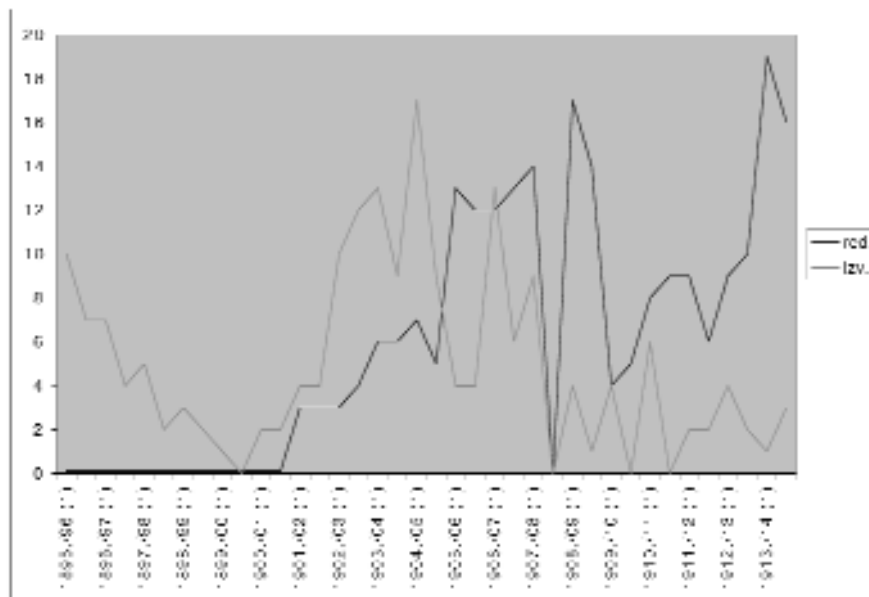

Grafikon 2. Broj izvanrednih studentica u periodu od 1895. do 1914.

Ako promatramo kretanje broja studentica koje su se upisale na izvanredan studij (grafikon 2.), vidjet ćemo da je trend upisa drugačiji, odnosno suprotan od trenda upisa redovnih studentica. Naime, veliki broj upisanih žena na izvanredni studij bio je upravo u prvom razdoblju, kad im je tek dopušten upis. Tako ih je već prve godine, 1895., bilo 10. Većina tih prvih izvanrednih studentica zapravo je pripadala onoj grupi učiteljica sa ženskog lica koje su već bile zaposlene i išle su na studij zajedno, s konkretnim ciljem nadopune znanja iz pojedinih predmeta koje su same predavale u školi. No, broj izvanrednih studentica naglo se smanjuje nakon što je ta prva generacija otišla sa studija, pa školske godine 1899./1900. nema ni jedne studentice na izvanrednom studiju. Najviše ih je bilo 1904./1905. godine, kada ih se upisalo 17. No, zanimljivo je da je broj izvanrednih studentica uvijek gotovo upola veći u prvom nego u drugom semestru. Događalo se, dakle, da su studentice odustajale nakon prvog semestra. Vjerojatno se dio njih htio "okušati" u studiranju, a s obzirom na obilježje izvanrednog studija u to vrijeme i na upisane kolegije, što ćemo kasnije vidjeti, vjerojatno je puno studentica studij upisalo i radi jednostavnog proširenja znanja opće kulture, pa bi se ispisale ako su procijenile da im je znanje stečeno u jednom semestru bilo dovoljno. Zanim-

⁶² Mora se, međutim, reći da je te godine porastao i ukupan broj studenata, jer je i veliki broj njihovih muških kolega stigao na Zagrebačko sveučilište. Razlog tome jesu politička previranja na njihovom matičnom sveučilištu u to doba što je rezultiralo velikim studentskim štrajkom i najstrožim kaznama za pobunjene studente pa je mnogo studenata odlazilo na strana sveučilišta (R. Signjar, n. dj., str. 260 i Georgi Naumov, *Istorija na Sofijskija universitet "Kliment Ohridski"*, Sofija, 1988., str. 52-77).

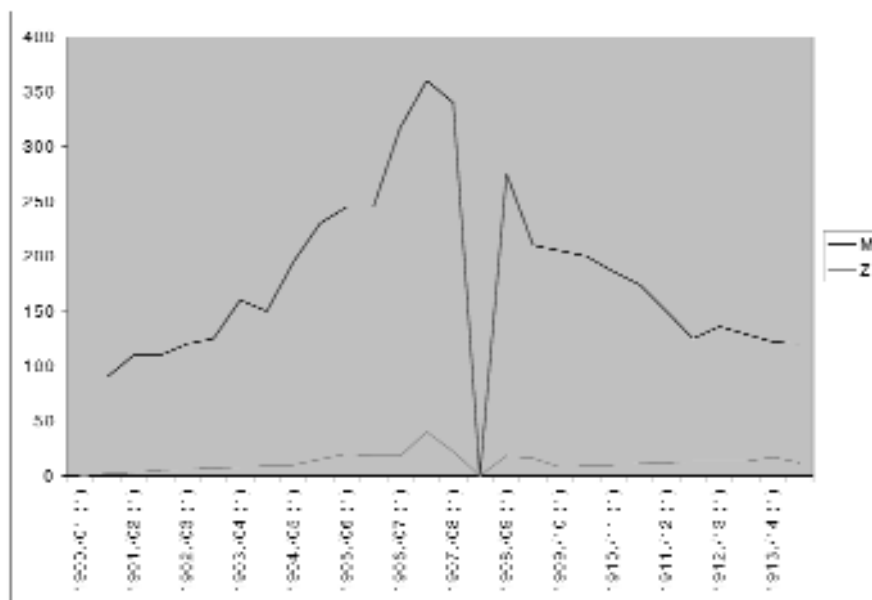
ljivo je i to da broj izvanrednih studentica opada s povećanjem broja redovnih studentica (grafikon 3.).

Grafikon 3. Prikaz broja redovnih i izvanrednih studentica (bez Bugarki) po godinama i semestrima

Od 1911. do 1914. bilo je između jedne i tri izvanredne studentice po semestru. Razlog je tome sigurno i to što se povećao broj djevojaka koje su imale maturu, pa su se one odlučivale na doista "pravi" studij, tj. na redovni studij sa svim njegovim pravima i obavezama da bi na kraju ipak stekle zvanje, a ne tek osnove iz pojedinih predmeta ili širu opću kulturu.

Zanimljivo je promotriti odnos broja redovnih studentica prema ukupnom broju redovnih muških i ženskih studenata. Iz grafikona 4. vidimo da se uglavnom poklapa krivulja rasta i pada i jednog i drugog broja. I jedna i druga krivulja do 1907. godine kontinuirano rastu. Razlika je jedino u tome što je krivulja muškog broja studenata strmija, što znači da se njihov broj brže povećavao i smanjivao.

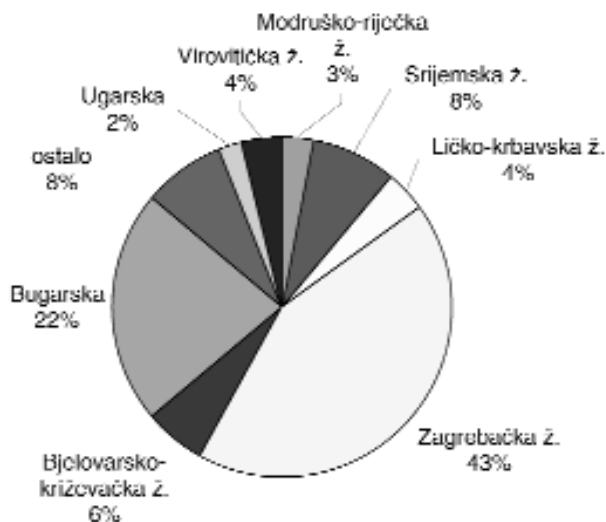
Grafikon 4. Odnos broja redovnih studentica prema sveukupnom broju redovnih studenata

Međutim, očito je da je u tom razdoblju bio prilično skroman postotak redovnih studentica u sveukupnom broju redovnih studenata. Tako je u 2. semestru šk. godine 1906./1907., kada se bilježi najveći broj upisanih studenata (366), od čega je 87 iz Bugarske, udio žena bio samo 9 %, a u prvom semestru šk. god. 1901./1902., kada je u razdoblju od 1900. do 1914. bilo najmanje upisanih studenata (111), udio žena je bio 3 %. Osobito se uočava na grafikonu nagli pad i broja studenata i broja studentica u 2. semestru 1907./1908. godine. Tada je na sveučilištu buknuo opći štrajk studenata, radi suspendiranja sveučilišnih profesora dr. Đure Šurmina, profesora na katedri za hrvatski (srpski) jezik i književnost i dr. Gavre Manojlovića, profesora na studiju povijesti. Obojica su pripadala Hrvatsko-srpskoj koaliciji, dakle tadašnjoj opoziciji. Studentski štrajk trajao je jedan semestar, i gotovo su svi studenti Mudroslovnog i Pravnog fakulteta bojkotirali nastavu. Kad su se studenti i vratili na sveučilište u zimskom semestru 1908./1909., mnogo je studenata ostalo na stranim sveučilištima, najviše u Pragu, Beču ili Grazu. Sve do početka rata 1914. broj studenata više se nikad nije popeo do prijašnje brojke. Kako vidimo, i studentice su se u cjelokupnom broju pridružile velikom studentskom štrajku, jer nijedna tog semestra nije bila upisana, a 8 njihovih muških kolega ipak je studiralo.⁶³

Poslije tog naglog pada ukupnog broja studenata Mudroslovnog fakulteta, najveći udio žena u ukupnom broju redovnih studenata bilježi se u prvom i drugom semestru 1913./1914., kada se njihov postotak popeo do 14 %. Te godine uočljiva je i jedina promjena: blago se povećava broj studentica, a sveukupni broj studenata pada, dakle, upisivano je manje muških studenata. Koji je razlog tome, ne može se sa sigurnošću reći, ali vrlo je vjerojatno da je broj muških studenata opao zbog osjetljive političke situacije u zemlji pred sam početak Prvog svjetskog rata, pa je veliki broj studenata upravo zbog toga napustio Zagrebačko sveučilište i nastavio studij na stranim sveučilištima.

Pri određivanju zavičajne strukture studentica, treba razlikovati mjesto rođenja od zavičajnog mjesta. Mjesto rođenja u mnogo slučajeva nije i mjesto zavičajnosti. Ono je najčešće određeno mjestom trenutnog službovanja oca. Isto tako ima niz slučajeva da su se djevojke

⁶³ R. Signjar, n. dj., str. 251; J. Šidak, n. dj., str. 106; AFF, fond: *Imenici*, br. 57.

Grafikon 5. Zavičajna struktura prvih studentica Mudroslovnog fakulteta

preselile zajedno sa svojim ocem iz rodnog grada u mjesto gdje je on dobio zaposlenje, najčešće u državnoj službi, pa one taj grad navode kao zavičajni grad. Neke studentice navode, pak, pod tim pojmom mjesto svog podrijetla. Zapravo, teško je reći što se točno pod pojmom zavičajnosti podrazumijevalo, ali je moguće da su ga one određivale prema svom poimanju, odnosno po tome koje su mjesto osjećale kao svoj zavičaj, bez obzira na životne okolnosti.⁶⁴

Iz grafikona 5. vidimo da je najveći broj studentica bio iz Zagrebačke županije, gotovo polovica (43 %), što je, s obzirom na važnost Zagreba u to doba u političkom, kulturnom i društvenom smislu, bilo i realno za očekivati. Sljede gostujuće studentice iz Bugarske, a potom studentice iz Srijemske (8 %), Bjelovarsko-križevačke (6 %), Virovitičke (4 %), Ličko-krbavske (4 %) i Modruško-riječke županije (3 %), te iz različitih drugih krajeva (8 %). Određeni broj studentica dolazio je i izvan županija Hrvatske i Slavonije. Tako su tri studentice došlo na studij iz Ugarske, dvije iz Bosne, po jedna iz Makedonije, Galicije, Rumunjske, Srbije i Štajerske.⁶⁵ Iz hrvatskih krajeva austrijskog dijela Monarhije, iz Istre nije bilo ni jedne studentice, a iz Dalmacije bila je samo jedna studentica prema zavičajnosti, a ako gledamo prema mjestu rođenja, onda su iz Dalmacije bile dvije studentice.⁶⁶ Naime, tadašnji su zakoni bili skrojeni tako da se diplome s rigorozna, državnih i učiteljskih ispita stečene u ugarskom dijelu monarhije nisu priznavale u austrijskom dijelu monarhije, te stoga nije imalo ni smisla studirati na sveučilištu čije diplome neće biti priznate prilikom zapošljavanja u zavičajnom kraju.⁶⁷

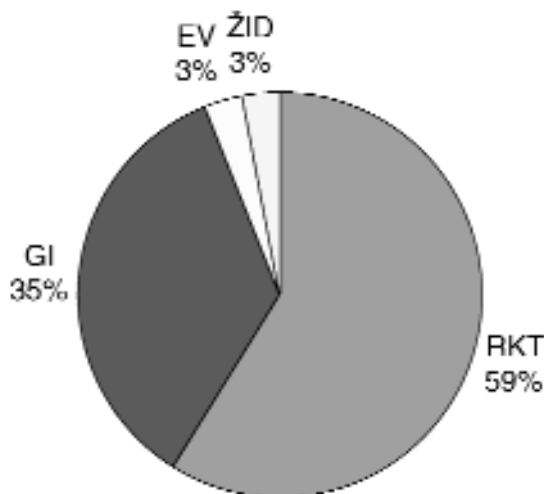
⁶⁴ Uzorak na kojem su rađene ova i sljedeće analize čini svih 158 studentica (dakle, i redovne i izvanredne). Posebno će biti napomenuto u kojim je analizama promijenjen uzorak.

⁶⁵ Studentice koje su studirale na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu u tom razdoblju iz Bosne jesu Danica Aluštuš, studentica povijesti i geografije i Dragica Woska, studentica botanike i zoologije, iz Makedonije Viktorija Ilijeva, studentica filozofije, iz Galicije Bertha Losos, studentica pedagogije, iz Rumunjske Elena Emilianova, studentica botanike i kemije, iz Srbije Zora Roknić, studentica botanike i fizike, i iz Štajerske Marija Span, studentica francuskog jezika.

⁶⁶ Prve studentice iz Dalmacije na Zagrebačkom sveučilištu bile su Vanda grofica Borelli, kći posjednika iz Zadra, i Dinka Bitanga, kći službenika, rođena u Sinju. Dinka Bitanga je, međutim, pod svoju zavičajnost navela Zagreb. Obje su upisane samo kao izvanredne studentice. Prva je dva semestra šk. god. 1906./1907. slušala kolegije iz talijanskog jezika i filozofije, a druga je tri semestra 1906./1907. i 1908./1909. slušala kolegije iz povijesti i filozofije. Pun navod izvora vidi u popisu studentica u prilogu br. 2.

⁶⁷ A. Cuvaj, n. dj., sv. X., str. 442-443.

Ako analiziramo naše prve studentice prema mjestu, tj. županiji njihova rođenja, opet će na prvom mjestu biti studentice iz Zagrebačke županije, ali u dosta manjem postotku (21 %). Očito je da je puno manje studentica rođeno u Zagrebu i njegovoj okolici, nego što su pripadale Zagrebačkoj županiji prema zavičajnosti. Može se, dakle, zaključiti da su djevojke koje su ili zbog školovanja ili zbog preseljenja roditelja radi očeve službe došle u Zagreb, prihvaćale Zagreb kao svoj zavičajni grad. Kao i u prethodnom slučaju, potom slijede studentice iz Bugarske (21 %), Srijemske županije (12 %) i Bjelovarsko-križevačke županije (9 %). Iza njih dolaze studentice iz Virovitičke županije (5 %), po 3 % iz Požeške županije, Ličko-krbavske županije, Modruško-riječke županije i iz Ugarske, a 11 % studentica ne navodi mjesto svog rođenja.

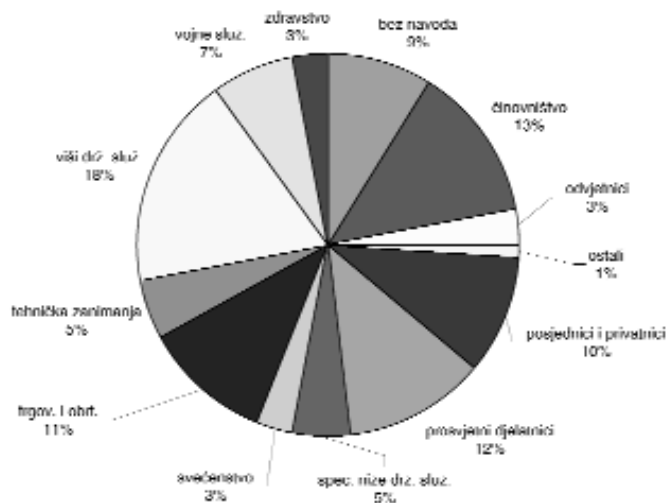
Grafikon 6. Vjerska struktura prvih studentica Mudroslovnog fakulteta
(RKT = rimokatolička, GI = pravoslavna, EV = evangelička, ŽID = židovska)

Pri analizi vjerske strukture studentica treba uzeti u obzir veliki broj bugarskih studentica pravoslavne vjere. Kako vidimo iz grafikona 6., najveći je postotak djevojaka rimokatoličke vjere (59 %, odnosno 94 studentice), međutim iznimno je velik i postotak grkoistočnih (pravoslavnih) studentica (35 %, 55 studentica). Studentica evangeličke i židovske vjeroispovjesti bilo je po 3 %.⁶⁸ Ovaj veliki postotak pravoslavnih studentica je, dakako, uzrokovan relativno velikim brojem Bugarki (35 studentica). Bez njih postotak je pravoslavki bio 16 %, a rimokatolkinja 77 %. Treba spomenuti da svim studenticama katoličke vjere hrvatski nije bio materinim jezikom, što ćemo vidjeti po jezičnoj strukturi. No, broj tih studentica je prilično zanemariv (3).⁶⁹

⁶⁸ Studentice evangeličke vjeroispovjesti na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu u ovom razdoblju bile su Jagoda Kolar iz Bjelovara, Smiljka Kolar iz Bjelovara, Alma Siklossy iz Zagreba i Zorica Tenzieva iz Sofije. Studentice židovske vjere bile su Vilma Alexander iz Zagreba, Štefa Berger iz Zagreba, Jelena Hoffmann iz Koprivnice, Slava Rosenberg iz Zagreba i Klementina Rosenberger iz Koprivnice.

⁶⁹ Studentice koje su bile katoličke vjere, a nisu bile Hrvatice, tj. materinji jezik im nije bio hrvatski su: Helena König iz Ugarske (materinji jezik: njemački), Camilla Lucerna iz Varaždina (materinji jezik: njemački) i Bertha Losos iz Galicije (materinji jezik: poljski).

Za određivanje nacionalnosti prvih studentica Mudroslovnog fakulteta, jedini kriterij, s obzirom na podatke u *nacionalima*, jest materinji jezik. Ukupno 103 studentice, odnosno 65 %, možemo smatrati pripadnicama hrvatske nacionalnosti, 22 %, odnosno 35 studentica bile su bugarske, a 9 %, odnosno 14 studentica bile su srpske nacionalnosti. U ostalih 4 %, pripadaju studentice koje su napisale da im je materinji jezik njemački (2), ruski (1), poljski (1) i jedna nije navela materinji jezik.⁷⁰ U vjerskoj i jezičnoj strukturi zanimljiva su dva slučaja. U prvom slučaju studentica Milka Maravić⁷¹ iz Zagreba piše da je grkoistočne vjere, a za materinji jezik navodi hrvatski jezik, a Darinka Magarašević,⁷² jedina je studentica grkoistočne vjere, koja je napisala da joj je materinji jezik srpski ili hrvatski, a ne samo srpski. U to je vrijeme, očito, među ženskom intelektualnom elitom u Hrvatskoj već vrlo malo onih studentica koje su se smatrale Hrvatima pravoslavne vjeroispovjesti.⁷³

Grafikon 7. Socijalna struktura prvih studentica Mudroslovnog fakulteta

S vjerskom, odnosno nacionalnom slikom povezana je i socijalna struktura. Iz kojih su socijalnih sredina dolazile prve studentice, u kakvu su odnosu njihova socijalna i vjerska, odnosno nacionalna struktura i za koje su se studije odlučivale studentice s obzirom na društveni status njihove obitelji, možemo odrediti na temelju zanimanja roditelja studentice.⁷⁴ Kako

⁷⁰ Camilla Lucerna i Helena König navele su za materinji jezik njemački, Marusja Potočnjak navela je ruski, Bertha Losos poljski, a Marija Span ne navodi ni jedan jezik.

⁷¹ AFF, fond: *Imenici*, br. 29, 31, 32, 35, 36, 39 i 40.

⁷² AFF, fond: *Imenici*, br. 78.

⁷³ Podatak vezan za jezičnu, odnosno nacionalnu strukturu, a koji je prilično simptomatičan, jest taj da su prve godine kada je dopušten upis redovnim studenticama 1901. godine, dvije od tri upisane djevojke bile pravoslavne vjere. Bile su to Milica pl. Bogdanovičeva i Milka Maravić, a prva studentica rimokatoličke vjere bila je Vjera Tkalčić. Možda je ovo bilo određeno političkom situacijom u zemlji, tj. poznatim fenomenom "Khuenovih Srba", no to je doista teško reći. Problematiku "Khuenovih Srba" u novijoj historiografiji najviše obrađuje Natalija Rumenjak. Vidi njezine radove: *Khuenovi Srbi 1881.-1892.: Obris kolektivne biografije*, magistarski rad, Zagreb, 2000.; Nacionalni stereotipi u zagrebačkoj javnosti u početku XX. stoljeća: *Obzor i Srbobran (1901.-1902.)*, *Povijesni prilozi*, 15./1996., str. 151-187, i Politička karikatura i slika "Khuenovih Srba" s kraja 19. stoljeća u Hrvatskoj, *Časopis za suvremenu povijest*, 32./2000., br. 3., str. 473-486.

⁷⁴ U najvećem broju slučajeva bilo je to zanimanje oca. U nekim slučajevima ako je otac studentice umro, navodi se ili zanimanje majke ili zanimanje skrbnika. U velikom broju studentice navode i zanimanje pokojnog oca i skrbnika. Za ovu analizu koristila sam podatke roditelja, živih ili pokojnih, a podatke skrbnika samo ondje gdje nije navedeno zanimanje oca. Tako ćemo dobiti sliku socijalnog okruženja iz kojeg studentice potječu, jer djevojke koje su i imale skrbnika nisu živjele s njim, pa on, osim u materijalnom smislu, najvjerojatnije nije imao neki veći socijalni utjecaj na njih.

vidimo na grafikonu 7, prve studentice dolazile su iz različitih društvenih sredina, unatoč općem shvaćanju da samo djevojke iz viših slojeva društva mogu studirati. No, uočljivo je da su roditelji većine tih djevojaka, bar po svojim primanjima, bili većinom državni službenici. Državni su službenici bez obzira na društveni ugled, tj. jesu li bili visoki državni dužnosnici ili pak obični činovnici u državnoj upravi, imali siguran i stalan prihod, pa su svojim kćerima mogli omogućiti školovanje te su i njih najvjerojatnije usmjeravali u istom smjeru, dakle, da se školuju za zanimanje s kojim će si moći osigurati stabilnu budućnost radeći u državnoj službi, najčešće kao profesorice u srednjim školama.⁷⁵ Udio studentica iz obitelji državnih službenika bio je 64 %, dok je njih 11 % bilo iz trgovačkih i obrtničkih obitelji, 10 % iz obitelji posjednika, a po 3 % bile su kćeri odvjetnika i pravoslavnih svećenika.⁷⁶ Ostale studentice, njih 9 %, nisu navele zanimanje ni roditelja ni skrbnika.

Grafikon 7. pokazuje samo općenitiju podjelu zanimanja. Međutim, iz preciznije analize zanimanja roditelja može se vidjeti da je, iako je prema tadašnjem shvaćanju visoko školovanje bilo predviđeno samo za djevojke viših društvenih slojeva, na Mudroslovnom fakultetu bilo i studentica koje ne pripadaju tom socijalnom miljeu. Najveći je postotak, dakako, studentica iz najvišeg društvenog sloja. Iz obitelji visokih državnih službenika dolazilo je 18 % studentica,⁷⁷ a 7 % studentica bilo je iz obitelji vojnog osoblja. Primjerice iz analize grupe prosvjetnih djelatnika, vidi se da su od ovih 12 % samo 3 studentice bile kćeri sveučilišnih profesora, 7 ih je bilo iz obitelji srednjoškolskih profesora, a čak 8 su bile kćeri pučkoškolskih učitelja. Dakle, već od te grupe zanimanja gotovo polovica ne bi pripadala u najviše društvene krugove. Slična je situacija u trgovačko-obrtničkom sloju. Ne ulazeći u analizu financijske uspješnosti trgovaca i obrtnika, iz ove skupine, od ovih 11 %, trećina su kćeri sitnih obrtnika (bravara, postolara, baždara...), koji se također ne mogu ubrojiti u tadašnju društvenu elitu. Bez obzira na to što se od njih to nije očekivalo, vjerojatno su te obitelji financijski mogle podnijeti kćerino studiranje, a ulaganje u nju bilo je pametna investicija, tim više što joj se na taj način otvarala mogućnost ulaska u više društvene krugove i osiguranje financijske samostalnosti.

U analizi odnosa vjerske i socijalne strukture dolazi se do rezultata koji su se, s obzirom na tradicionalnu povezanost određenih skupina za neka zanimanja u nas, mogli i očekivati. Tako su roditelji studentica židovske vjeroispovjesti zastupljeni u samo dvije grupe zanimanja: dvojica su bili privatnici i posjednici⁷⁸, a trojica ih je pripadalo trgovačkom sloju. Od ukupnog broja pravoslavnih studentica, s izuzećem Bugarki, 6 studentica dolazi iz obitelji viših državnih službenika, 4 iz obitelji vojnog osoblja, 4 iz obitelji svećenika, 3 iz obitelji privatnika i posjednika itd. Bugarske studentice u najvećem su broju bile iz trgovačkih (10) i činovničkih obitelji (8). Najveći broj očeva zanimanja studentica evangeličke vjere tehnička su zanimanja (3). Kod katoličkih studentica imamo široku lepezu očeva zanimanja, ali ipak je naj-

⁷⁵ Naime, s Mudroslovnog se fakulteta moglo ići ili na državni ispit za profesore srednjih škola ili na tzv. rigoroz kojim se dobivao doktorat znanosti te se nakon tog ispita moglo posvetiti svojoj struci u znanstvenom smjeru. O tim ispitima vidi bilj. 119.

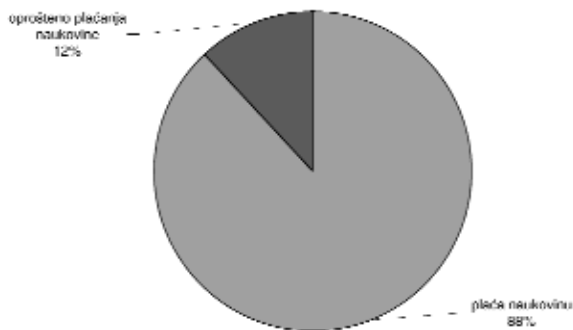
⁷⁶ U državne službe ovdje su ubrojani svi visoki drž. službenici, specifične niže državne službe, činovnici, prosvjetni djelatnici, zdravstveni djelatnici, tehnička zanimanja koja su u službi države i vojne osobe.

⁷⁷ Ovdje navodim službe koje sam ubrojila u ovu kategoriju i imena nositelja tih službi: veliki župan (Jure Budisavljević), podžupan (otac studentice Mare Gjuric kojem ona ne navodi ime), potpredsjednik bankskog stola (Lazar Ruvarac), tajnik bankskog stola (Jozef Krušec), vijećnik bankskog stola (Andrija Milić, Hinko Stepniczky i Petar Petaj), vladin tajnik (Ljuboje Alustuš, Celso Cavallieri i Gustav Vidale), vladin savjetnik (Adalbert Chlup i Milan Smrekar), odjelni predstojnik vlade (Milan Rojc), kotarski sudac (otac studentice Ivane Rossi kojem ona ne navodi ime i Vjekolsav Mundorfer), sudski vijećnik (Antun Janeković, Antun Leverov i Ivan Lucerna), ministerijalni savjetnik (Hektor pl. Catinelli), financijski nadzornik (Ferdo Vinski), zamjenik financijskog ravnatelja (Filip Perok), financijski tajnik (Josip Kvaternik), financijski povjerenik (Josip Brozović i Slavoljub Secwald).

⁷⁸ U ovu grupu zanimanja ubrojena su zanimanja koja su studentice u nacionalima označile terminima: veleposjednik, posjednik, rentier, posebnik i privatist. To su, dakle, sve vlasnici ili zemljišnih posjeda ili nekretnina koje im osiguravaju određenu dobit.

više visokih državnih službenika (22), zatim slijede prosvjetni djelatnici (17), činovnici (14), vojno osoblje (8) itd.

Ovdje smo pokazali iz kojih su društvenih sredina bile prve studentice Mudroslovnog fakulteta. Za neka se od tih zanimanja može pretpostaviti kakve su im financijske mogućnosti bile, ali za neke upravo zbog obilježja struke to nije moguće utvrditi. Naime, u to se doba za studiranje morala plaćati školarina nazivana "naukovina". Unatoč opće prihvaćenoj tezi po kojoj je studiranje u to vrijeme bio privilegij samo bogatijih građanskih krugova,⁷⁹ čini se da to financiranje studija ipak nije bilo iznimno veliki teret. Naukovina je za Mudroslovni fakultet iznosila 40 kruna za školsku godinu.⁸⁰ Međutim, i ova će analiza pokazati da je siromašnijim studentima bilo moguće osloboditi se plaćanja naukovine, a isto tako je za uspješnije studente, čiji su roditelji bili manje financijske moći, postojala i mogućnost dobivanja stipendije.

Grafikon 8. Odnos broja studentica koje plaćaju naukovinu i onih koje su oslobođene plaćanja naukovine

Kako vidimo na grafikonu 8., 12 % studentica bilo je "oprosteno" plaćanja naukovine.⁸¹ Postojala je i mogućnost parcijalnog oslobađanja od naukovine, međutim, samo jedna studentica navodi da je "oprostena" od pola naukovine. Molbe za oslobađanje od naukovine slale su se dekanatu fakulteta, a odatle su prosljeđivane Kr. zem. vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu. Iz molbi studentica vidimo da su uvjeti za "opraštanje" od plaćanja naukovine bili uspjeh na fakultetu i socijalno stanje obitelji studentice.⁸²

Na temelju sačuvane građe ne možemo doznati uspjeh svake pojedine studentice. Naime, ni u Arhivu Filozofskog fakulteta ni u Arhivu Sveučilišta nema građe koja bi davala podatke o uspjehu studentica na studiju. Uspješnost pojedine studentice može se eventualno odrediti jedino po broju semestara koliko je studentica studirala, odnosno je li završila studij.⁸³ Međutim, možemo promotriti socijalni element, koji je također omogućavao oslobodenje od naukovine. Od studentica koje su bile oslobođene plaćanja naukovine, dvije su bile kćeri činov-

⁷⁹ V. Bazala, n. dj., str. 62.

⁸⁰ *Spomenica o 25. godišnjici postojanja Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*, Zagreb, 1900., str. 209. Vidi i: A. Cuvaj, n. dj., sv. X., str. 440.

⁸¹ Treba reći da u ovu analizu nisu ušle studentice koje su ovu rubriku ostavile nepopunjenu. Takvih je studentica čak 93 (58 %).

⁸² AFF, fond: SMF, br. 19./1906., 44./1906. i 678./1906. Sačuvane su molbe studentica Mire Kočonde i Olge Herrak za oslobodenje od naukovine šk. god. 1905./1906. i molba Jize Vavre za školsku godinu 1906./1907.

⁸³ U Arhivu Filozofskog fakulteta u fondu Spisi mudroslovnog fakulteta jedini dokumenti koji govore o uspjehu studenata dopisi su dekanata Kr. zem. vladi u kojima se traži isplata nagrade za najbolje studente u pojedinim seminarima.

nika, po jedna je bila kći odvjetnika i vlasnika tiskare, dvjema je otac umro i imale su za skrbnike satnika i nadzornika srednjih škola, a jedna studentica kojoj je otac umro ne navodi skrbnika.⁸⁴ Niti u tim slučajevima ne može se vidjeti kolika su primanja njihovih roditelja, ali u svakom slučaju nema niti jedne studentice koja je oslobođena plaćanja naukovine, a da potječe iz obitelji najviših državnih službenika ili posjednika, što znači da se poštivao socijalni kriterij u tom postupku.

Osim te financijske olakšice, studentice su se mogle natjecati i za dobivanje stipendije. Od tih prvih studentica Mudroslovnog fakulteta stipendiju je dobilo 7 studentica, tj. 4 %.

Prve studentice prirodnih predmeta koje su primale stipendiju bile su: Pava Bošković iz Osijeka, kći pokojnog sudbenog vijećnika, pod skrbništvom odvjetnika; Olga Šarinić iz Zagreba, kći pokojnog oficijala banskog stola (ne navodi skrbnika); Katica Brozović iz Karlovca, kći činovnika u mirovini; Zorica Tenzieva iz Bugarske, bez roditelja i skrbnika, i Olga Mundorfer iz Bjelovara, kći kotarskog predstojnika. Prve studentice društvenih predmeta koje su primale stipendiju bile su: Božena Kralj, redovna studentica hrvatskog jezika i književnosti iz Ravena, kći oružničkog stražmeštra, i Anka Tkalac, redovna studentica hrvatskog i njemačkog jezika iz Zagreba, kći pokojnog odvjetnika, koja je imala skrbnika nadzornika srednjih škola. Od tih 7 studentica 4 su i završile studij na Mudroslovnom fakultetu Zagrebu.⁸⁵

Odlični studenti mogli su dobiti i novčanu nagradu. Novčane nagrade dijelio je vladin Odjel za bogoštovlje i nastavu, na prijedlog profesora pojedinih seminara, a iznosila je 50 kruna, što je, dakle, više od iznosa naukovine. Jedina studentica koja se spominje među nagrađenim studentima jest Milica pl. Bogdanovićeve, redovna studentica povijesti i geografije.⁸⁶ Nagradu je dobila na prijedlog dr. Gavre Manojlovića za rad u historijskom seminaru, i to dva puta, 1904. i 1905. godine.⁸⁷

Govoreći o financiranju studija, treba spomenuti i studij uz rad. Studenti i studentice koji su radili tijekom studija nisu se u sveučilišnom zakonu odvajali kao posebna skupina. Od ovih prvih studentica tijekom studija bilo je zaposleno njih 11: 10 su bile učiteljice, a jedna je bila ljekarnička pripravnica. Njih 5 bile su učiteljice ženskog lica u Zagrebu, 2 su bile učiteljice više djevojačke škole, 1 je bila učiteljica srpske narodne škole u Pakracu, 1 učiteljica u Bugarskoj, a jedna ne navodi mjesto svog zaposlenja.⁸⁸ Sve su one, osim bugarske učiteljice, bile izvanredne studentice, što znači da ipak nije postojao redovni studij uz rad. Student je vjerojatno mogao raditi ako je htio, ali samo onda ako to nije utjecalo na njegovo pohađanje predavanja na redovnom studiju.

Za spoznaju o obrazovanju, treba nešto reći i o školama iz kojih su studentice dolazile na studij, koliko ih je u to vrijeme imalo položenu maturu, na koje su se studije upisivale, i na kraju koliko ih je uopće završilo studij.

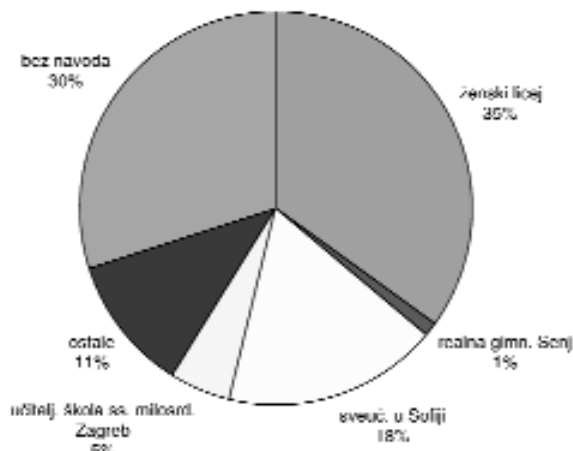
⁸⁴ Kćeri činovnika bile su Katica Brozović i Katarina Sarapa, kći odvjetnika bila je Vjera Tkalčić, kći obrtnika bila je Milka Maravić, Olga Šarinić ne navodi ni oca ni skrbnika, Ivana Rossi imala je za skrbnika satnika, a Anka Tkalac imala je za skrbnika nadzornika srednjih škola.

⁸⁵ Na temelju izvora ne može se zaključiti jesu li neke studentice koje se nakon određenog broja semestara više u imenicima ne spominju, jednostavno prekinule studij ili su završile studij na nekom drugom sveučilištu. Kako ćemo kasnije vidjeti, prelazanje sa sveučilišta na sveučilište, ili odlazak na gostovanje po 1-2 semestra, bilo je uobičajena pojava.

⁸⁶ AFF, fond: *Imenici*, br. 31, 32, 35, 36, 39, 40, 43 i 44. Ona je ujedno i prva redovna studentica tih predmeta, te prva žena koja je doktorirala povijest i prva žena koja je postigla doktorat znanosti na Zagrebačkom sveučilištu uopće. O njoj će se više govoriti u IV. dijelu ovog rada.

⁸⁷ AFF, fond: *SMF*, br. 281/1904. i 236/1905.

⁸⁸ Ljekarnička pripravnica bila je Katica Rastvočan; učiteljice ženskog lica bile su Marija Horvat, Marija Jambrisak, Camilla Lucerna, Jagoda Truhelka i Natalija Wickerhauser; učiteljice više djevojačke škole bile su Mileva Ivanović i Jelka Plivelić; Sava Roksandić bila je učiteljica srpske narodne škole u Pakracu; Dana Vasileva bila je učiteljica u Bugarskoj, a Ružica Georgević ne navodi mjesto svog zaposlenja.

Grafikon 9. Skole iz kojih su dolazile prve studentice Mudroslovnog fakulteta

Kako smo i ranije spomenuli, ženski licej u Zagrebu je, kako se vidi i iz grafikona 9., bio jezgra ženskog obrazovanja u Hrvatskoj, i odatle je najveći broj djevojaka odlazio na studij. Od prvih studentica Mudroslovnog fakulteta 53 studentice, tj. 35 % došle su iz ženskog liceja, što i nije začuđujuće ako se vidi organizacijska struktura i program obrazovanja u tom učilištu.⁸⁹ Od srednjih škola iz kojih su dolazile studentice, osim liceja, treba spomenuti učiteljsku školu sestara milosrdnica⁹⁰ u Zagrebu (8), žensku preparandiju u Sarajevu (2), višu djevojačku učionu u Osijeku (1) i Đakovu (1), realne gimnazije u Senju (2), Bjelovaru (1), Vukovaru (1),⁹¹ srpsku učiteljsku školu u Pakracu (1), donjogradsku gimnaziju u Zagrebu (1),⁹² glazbeni zavod u Zagrebu, "instituto reale"⁹³ i višu djevojačku školu u Zagrebu.⁹⁴

Određeni broj djevojaka studirao je na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu prešavši sa stranih sveučilišta. U najvećem broju u nas su gostovale studentice sa Sofijskog sveučilišta (18 %). One su na temelju indeksa Sofijskog sveučilišta, koji je Zagrebačko sveučilište priznavalo, mogle studirati na Mudroslovnom fakultetu.⁹⁵ Ostala sveučilišta s kojih su studentice do-

⁸⁹ Vidi bilj. 18.

⁹⁰ O djelovanju ove važne obrazovne institucije u Zagrebu u 19. stoljeću vidi: Đurda Zrinščak, s. Ancilla, Prosvjetnodgojna djelatnost sestara milosrdnica (1845.-1945.), *Nastavni vjesnik*, 1997. br. 5.-6., str. 38.

⁹¹ To su realne gimnazije u kojima se održavala zajednička nastava za dječake i djevojčice.

⁹² To je bila isključivo muška gimnazija, a to se vidi i po tome što nema ni jedne druge djevojke iz te škole, a i studentica koja je napisala da dolazi iz te škole, Milka Maravić, bila je na njoj u statusu eksternistice (AFF, fond: *Imenici*, br. 29).

⁹³ Nisam uspjela definirati školu u ovom slučaju. Realna gimnazija najvjerojatnije to nije bila, jer su djevojke tada mogle jedino polagati maturu u toj školi, a ne i pohađati redovnu nastavu. Osim toga, studentica Željka Winkler, koja ju je i završila, upisala se na izvanredan studij, te nije niti napisala koju svjedodžbu ima kao dokaz za upis na fakultet.

⁹⁴ Učiteljsku školu sestara milosrdnica završile su: Štefa Berger, Olga Bručić, Anka Dragašević, Isidonija Herchenreder, Antonija Leverova, Bertha Losos, Zora Sertić i Harmina Trgovčić. Žensku preparandiju u Sarajevu završile su Danica Aluštuš i Helena König. Iz više djevojačke učione u Osijeku došla je na studij Vladimira Dienel Špehar, a iz više djevojačke učione u Đakovu Augusta Buček. Studentice koje su došle iz realne gimnazije u Senju bile su Cvijeta Cihlar i Vidosava Radošević, iz realne gimnazije u Bjelovaru Olga Mundorfer i iz realne gimnazije u Vukovaru Izabela Orhel. Srpsku učiteljsku školu u Pakracu završila je Sava Roksandić, donjogradsku gimnaziju u Zagrebu Milka Maravić, glazbeni zavod završila je Anka Mazek, "instituto reale" Željka Winkler i višu djevojačku školu Dinka Bitanga.

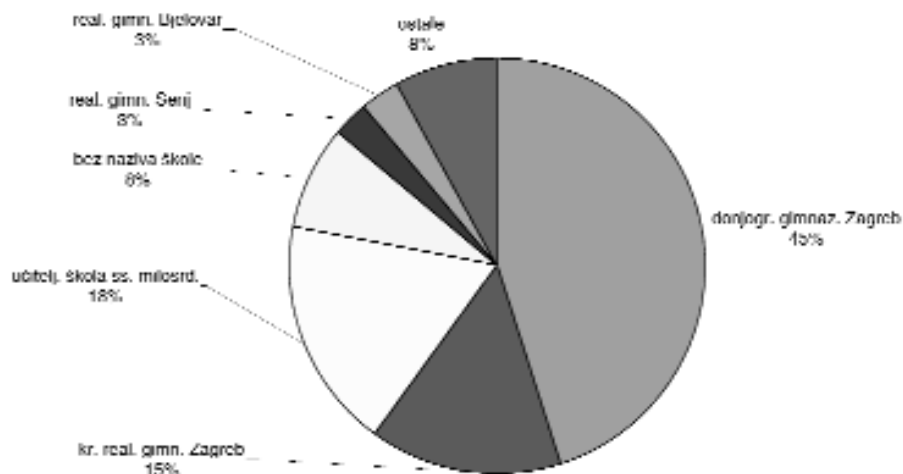
⁹⁵ Članak 42. Zakona o ustroju i uredenju sveučilišta dopuštao je da se "inostranci mogu (...) upisati na ovom sveučilištu, ako su po propisima svoje države pripremane nauke svršili, ili ako došavši iz inostranoga sveučilišta pokažu dovoljnu sveučilišnu svjedodžbu." (*Spomenica o 25. godišnjici postojanja Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*, Zagreb, 1900., str. 203).

šle na studij u Zagreb bila su: Sveučilište u Beču (2), Sveučilište u Lausanni (2), Sveučilište u Brnu (1), Sveučilište u Pragu (1).⁹⁶ No, osim studentice Ane Mihaldžićeve, koja je prešla s Praškog sveučilišta na studij u Zagreb, ne nalazimo ni jednu drugu među završenim studenticama, što znači da su tu samo gostovale nekoliko semestara.

Kako vidimo, prve studentice svoje su prethodno obrazovanje stekle u različitim srednjim školama, ali da bi se upisale na redovni studij bilo je potrebno položiti ispit zrelosti (maturu), koji je bio jednak za sve i mogle su ga polagati samo u Kr. realnoj gimnaziji u Zagrebu ili u Kr. donjogradskoj gimnaziji u Zagrebu.⁹⁷ Međutim, ravnopravno s maturom u tim školama priznavao se i ispit zrelosti položen u drugim realnim gimnazijama, npr. u senjskoj i bjelovarskoj gimnaziji.⁹⁸

Od ukupnog broja studentica Mudroslovnog fakulteta, i redovnih i izvanrednih, 65 studentica imalo je položenu maturu, od toga 47 redovnih⁹⁹ i 18 izvanrednih. Izvanredne su studentice, međutim, imale mature koje se nisu priznavale pri upisu na redovni studij. Većina tih izvanrednih studentica ne navodi u kojoj im je školi izdana ta maturalna svjedodžba, a ostale navode svjedodžbu zrelosti izdanu u učiteljskoj školi u samostanu sestara milosrdnica, koja očito nije bila priznata kao prava maturalna svjedodžba, ako se s njom nisu uspjele upisati na redovni studij.

Od svih redovnih i izvanrednih studentica, ukupno 39 % imalo je položenu maturu, 22 % imalo je položen zaključni ispit na ženskom liceju,¹⁰⁰ 18 % imalo je indeks, 12 % ne navodi naziv svjedodžbe na temelju koje su se upisale na studij, a 9 % imalo je svjedodžbe ostalih škola.

Grafikon 10. Škole u kojima su prve studentice Mudroslovnog fakulteta polagale maturu

⁹⁶ Sa sveučilišta u Beču u Zagreb na studij došle su Milana Davidovac i Dragica Woska, sa sveučilišta u Lausanni Ivanka Gaidarska i Tana Kozuharova, sa sveučilišta u Brnu Štefa Iskra i s Praškog sveučilišta Ana Mihaldžićeva.

⁹⁷ Vladina naredba "glede pristupa ženskinja k polaganju ispita zrelosti". Vidi tekst ispred bilj. 49.

⁹⁸ Studentice Blanka German i Olga Mundorfer imale su maturu iz bjelovarske realne gimnazije, a Cvijeta Cihlar i Vidosava Radošević iz senjske realne gimnazije i bez naknadnog polaganja mature u nekoj drugoj gimnaziji odmah su upisane u prvi semestar kao redovne. (AFF, fond: *Imenici*, br. 39, 52, 72 i 76).

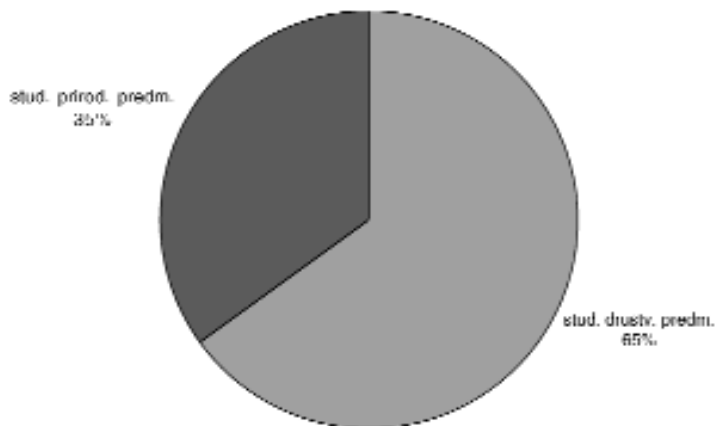
⁹⁹ Ostale redovne studentice pri upisu su imale indekse sa sveučilišta na kojima su već studirale (to su već spomenute studentice sa Sveučilišta u Sofiji, Beču, Pragu, Lausanni i Brnu).

¹⁰⁰ Zaključni ispit ženskog liceja nije imao status ispita zrelosti. Vidi naredbu o polaganju mature, bilj. 49.

Na grafikonu 10. vidimo omjere škola u kojima su prve studentice Mudroslovnog fakulteta položile maturu. Najviše ih je maturu položilo, kako je i bilo propisano, u Kr. donjogradskoj gimnaziji u Zagrebu (45 %) i Kr. realnoj gimnaziji u Zagrebu (15 %).

No, one studentice koje nisu imale položen ispit zrelosti, mogle su naknadno polagati maturu, nakon što su upisale izvanredan studij. Te su se studentice potom prebacivale na redovni studij. Tako je u tom razdoblju 13 studentica naknadno položilo ispit zrelosti, i s izvanrednog studija prebacilo se na redovni studij. Semestri provedeni na izvanrednom studiju, dakle prije stjecanja mature, nisu se, doduše, priznavali i kako stoji u sveučilišnim pravilima "ima-de (...) se naročito paziti da (...) se dotični semestar neće u nijednom slučaju uračunati u akademičko (...) naučno vrijeme".¹⁰¹ Zanimljivo je da je 90 % tih studentica koje su naknadno polagale maturu, završilo studij, nakon što su se prebacile na redovno studiranje. To možda govori i o tome da su te studentice od samog početka ozbiljno shvaćale studij, pa su i prije položene mature htjele proširiti svoje znanje. Njih se svakako ne može ubrojiti u onu skupinu kojoj je motiv studiranja bio dobivanje opće kulture, nego je njihovo studiranje bio doista planski organiziran put do konačnog stjecanja zvanja. To potvrđuje i činjenica da upravo njih nalazimo na državnim ispitima za profesore i na rigorozima.¹⁰²

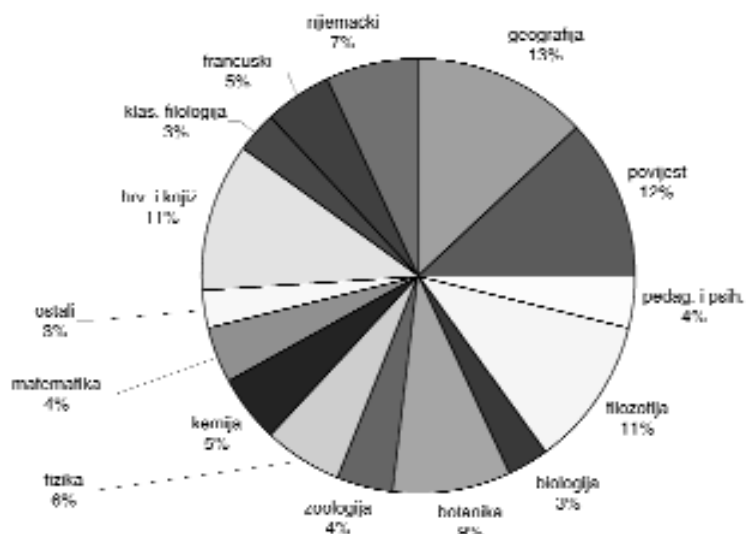
Odmah treba napomenuti da je bilo određenih poteškoća u analizi studijskih grupa studentica, za razliku od ostalih analiza. Naime, u njihovim *nacionalima* nije izričito napisano koju su studijsku grupu (predmete) upisali, a taj podatak ne postoji ni u Imeniku upisanih slušača. To se može uočiti jedino analizom kolegija koje su upisivale svaki semestar. Iako na prvi pogled to zvuči jednostavno, tadašnji sustav studiranja, koji je, očito, omogućavao slušanje najrazličitijih kolegija u istom poljeću, stvara za neke studentice određenu zbrku. Studenti su na Mudroslovnom fakultetu morali upisivati najmanje 20 sati predavanja i seminara tjedno.¹⁰³ Budući da su predavanja i seminari uglavnom trajali od 2 do 4 sata, moralo se, dakle, upisati najmanje 5 do 10 kolegija. No, problem prilikom određivanja studijskih grupa za njihovu daljnju analizu, predstavljao je izbor kolegija koje su studentice upisivale. Iako se kod većine slučajeva jasno razaznaju studijske grupe, u nekih je to određivanje bilo teže izvedivo jer bi, primjerice, studentica uzela 2 kolegija iz fizike, 2 iz filozofije, 1 iz matematike i 2 iz književnosti. Očigledno je postojala i prilično velika mogućnost uzimanja izbornih kolegija ili su se neki predmeti morali slušati kao opći na svim studijskim grupama. No, ako se analiziraju svi kolegiji svih semestara određene studentice, može se vidjeti koja su joj predavanja u većini, pa prema tome i odrediti studijska grupa.

Grafikon 11. Odnos studentica prirodnih i društvenih predmeta na Mudroslovnom fakultetu

Krenemo li od najopćenitije podjele studijskih grupa, na temelju analize kolegija svih studentica, i redovnih i izvanrednih, dobivamo podatak da su 103 studentice studirale studijske grupe u kojima se studiralo društvene predmete, a 55 studentica imalo je studijske grupe u kojima se studiralo prirodne predmete, što je u postocima prikazano na grafikonu 11. Zanimljivo je da je gotovo trećina studentica upisala studijske grupe u kojima su se slušali prirodni i apstraktni predmeti,¹⁰⁴ dakle upravo oni koji “radi svoje apstraktnosti obično ne prijaju ženskoj čudi”. (Tako se, naime, razmišljalo, nepunih deset godina ranije kada se raspravljalo o nastavnom programu ženskog liceja).¹⁰⁵

Predmeti u sklopu studijskih grupa koje su prve studentice Mudroslovnog fakulteta najviše upisivale jesu geografija (36), povijest (33), hrvatski jezik i književnost (30),¹⁰⁶ filozofija (29) i botanika (25). To pokazuje da je bio povećan interes za društvene znanosti, ali da su studentice pokazivale i izniman interes za prirodne znanosti, te su i na taj način zapravo sudjelovale u razbijanju tadašnjih predrasuda o interesima i mogućnostima žena.

Grafikon 12. Predmeti u sklopu studijskih grupa koje su studirale prve studentice Mudroslovnog fakulteta

Zanimljivo je analizirati socijalnu strukturu studentica prirodnih i društvenih predmeta. Rezultat analize pokazao je da je većina zanimanja njihovih roditelja podjednako zastupljena i u jednoj i u drugoj skupini, a jedine grupe zanimanja koje odskaču jesu vojno osoblje, posjednici i privatnici. Tako 10 % studentica društvenih znanosti potječe iz obitelji vojnog osoblja, a od studentica prirodnih znanosti samo je 2 % studentica dolazilo iz takvih obitelji. Od studentica društvenih znanosti 12 % studentica potječe iz obitelji privatnika i posjednika, a kod studentica prirodnih znanosti takvih je samo 4 %. Iz analize konkretnih predmeta koje

¹⁰¹ *Akademički propisi*, str. 5.

¹⁰² Popis studentica koje su položile državni ispit i rigoroz vidi u IV. dijelu ovog rada.

¹⁰³ *Akademički propisi*, str. 11.

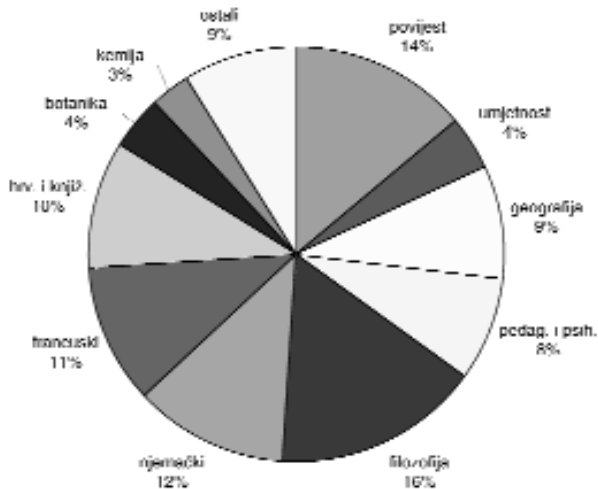
¹⁰⁴ U ovim najopćenitijim analizama apstraktne znanosti, npr. matematika, radi preglednosti ubrojene su među prirodne predmete.

¹⁰⁵ Iz izvještaja odbora za ustrojenje ženskog liceja (A. Cuvaj, n. dj., sv. X., str. 380).

¹⁰⁶ Pod ovaj predmet ubrojila sam i slavensku filologiju, jer su gotovo sve studentice koje su slušale hrvatski jezik ujedno slušale i kolegije iz slavenske filologije.

su upisivale, može se zaključiti da su studentice kćeri vojnog osoblja svojim socijalnim okruženjem bile predodređene na studije koje su upisivale, a to su najviše jezici, posebice njemački, i studij povijesti. Isto tako od kćeri privatnika i posjednika, najviše nalazimo studentica, i to izvanrednih, koje su se usmjerile na jezike (njemački i francuski) i filozofiju.

Premda su razlozi studiranja najvećim dijelom intimne naravi, ipak se neki motivi za studij, naziru već po izboru samih kolegija, naročito za izvanredne studentice.

Grafikon 13. Predmeti koje su upisivale prve izvanredne studentice

Od svih izvanrednih studentica prirodne predmete upisalo je samo 15 % studentica, a društvene predmete 85 % studentica. Na grafikonu 13. prikazani su predmeti koje su studirale izvanredne studentice. Kod izvanrednih studentica na prvom su mjestu filozofija (16 %) i povijest (14 %), a odmah iza njih slijede strani jezici: njemački (13 %) i francuski (11 %). Poznavajući obveze i prava izvanrednih studentica, vrlo lako nameće se ideja da su ove studentice, naročito one iz dobrostojećih obitelji, upisale te kolegije radi opće kulture, i, jednostavno, radi ispunjavanja uvjeta “što ga traži društveni život u boljim krugovima”.¹⁰⁷

Osim toga, za neke je predmete, primjerice književnost, jednostavno postojala “predodređenost”, jer su se djevojke na njih posebno usmjeravale još tijekom ranijeg školovanja. Na predmetu svjetske književnosti naročito se inzistiralo još u liceju jer “tu na žaru najplemenitije misli i osjećaja svjetskih velikana treba da se razgrije srce ženske mladeži, kako bi se odvratio od ništetnih stvari i usplamtjelo za ono što je istinito, lijepo i dobro”.¹⁰⁸

Za nas povjesničare posebno je zanimljiv studij povijesti, koji je očigledno bio jako popularan među studenticama u ono doba. Ukupno su 33 izvanredne i redovne studentice do 1914. upisale studij povijesti. Povijest se najčešće kombinirala sa studijem geografije (25), filozofije (3) i ostalim studijskim grupama (5). Redovnih je studentica povijesti bilo 18 (55 %), a izvanrednih studentica povijesti 15 (45 %). Dakle, gotovo je podjednak broj studentica koje su upisale taj studij radi stjecanja zvanja profesorice povijesti, i onih koje su to upisale ili kao nadopunu za struku koju su već imale, ili kao jedan od kolegija za proširenje svog općeg obrazovanja. No, naročito je zanimljiv podatak da je samo 6 % studentica, tj. samo 2 studentice uspjelo završiti studij povijesti u tom razdoblju. Bile su to već spomenuta Milica pl. Bog-

¹⁰⁷ Ovako se opravdavallo poticanje djevojaka na učenje stranih jezika (A. Cuvaj, n. dj., sv. X., str. 381).

¹⁰⁸ Iz izvještaja odbora za ustrojenje ženskog liceja (A. Cuvaj, n. dj., sv. X., str. 381).

danovićeva i Olga Dolovčak.¹⁰⁹ Koji su razlozi odustajanja od studija povijesti ne može se točno odrediti, međutim, možda se ipak to može dovesti u vezu sa zahtjevnošću studija.¹¹⁰

Kad već spominjemo najslušanije predmete, treba reći nešto i o najslušanijim profesorima. Na prvom mjestu je dr. Đuro Šurmin, profesor na predmetu hrvatski (srpski) jezik i književnost. Njegove su kolegije prve studentice Mudroslovnog fakulteta upisale čak 233 puta.¹¹¹ Iza njega slijede dr. Franjo Marković (199), predavač kolegija iz filozofije, i dr. Đuro Arnold (196), predavač kolegija iz pedagogije i psihologije. Zatim slijede: dr. Stjepan Tropsch (168) s katedre za njemački jezik, dr. Gustav Janeček s katedre za kemiju, dr. Hinko Hranilović (141) s katedre za geografiju, dr. August Langhoffer (132), s katedre za zoologiju, dr. Antun Heinz (125) s katedre za botaniku, dr. Albert Bazala (124) s katedre za filozofiju, dr. Tomo Maretić (120) s katedre za slavensku filologiju, dr. Izidor Kršnjavi (118) s katedre za povijest umjetnosti itd. Slušanost profesora poklapa se, naravno, s postotkom upisivanja predmeta prvih studentica. No, zanimljivo je to što je predmet hrvatski (srpski) jezik u sklopu studijske grupe tek na 4. mjestu po slušanosti kod studentica, a predavač kolegija iz tog predmeta dr. - Šurmin, najslušaniji je profesor. Već sam spomenula da su i studentice prirodnih znanosti mogle upisati i neka predavanja iz društvenih znanosti, a upisivale su najčešće kolegije iz hrvatskog (srpskog) jezika i književnosti ili iz slavenske filologije, tako je i slušanost njegovih predavača rasla. Možda je mogući uzrok toj povećanoj slušanosti dr. - Šurmina njegova politička popularnost u to doba, kada je upravo zbog njega buknuo i veliki štrajk studenata u drugom semestru 1907./1908.¹¹²

Kolika je uspješnost studiranja među prvim studenticama možemo odrediti jedino po tome koliko je studentica imalo potvrdu o redovitom polaženju predavanja¹¹³ i po tome koliko ih je završilo studij, odnosno upisalo 8. semestar. O drugim elementima nema podataka.¹¹⁴

Potvrde o redovnom polaženju predavanja imalo je 84 % studentica, tj. njih 133 studentice, a samo 16 %, tj. 25 studentica nije imalo potvrde. Dakle, najveći broj studentica ozbiljno je shvaćao studij.

Da vidimo koliko je uopće bio važan uspjeh tih studentica koje su došle do kraja studija, treba pokazati u kakvu su odnosu one prema studenticama koje su studirale samo nekoliko semestara.

¹⁰⁹ AFF, fond: *Imenici*, br. 48, 49, 52, 53, 56, 60 i 61.

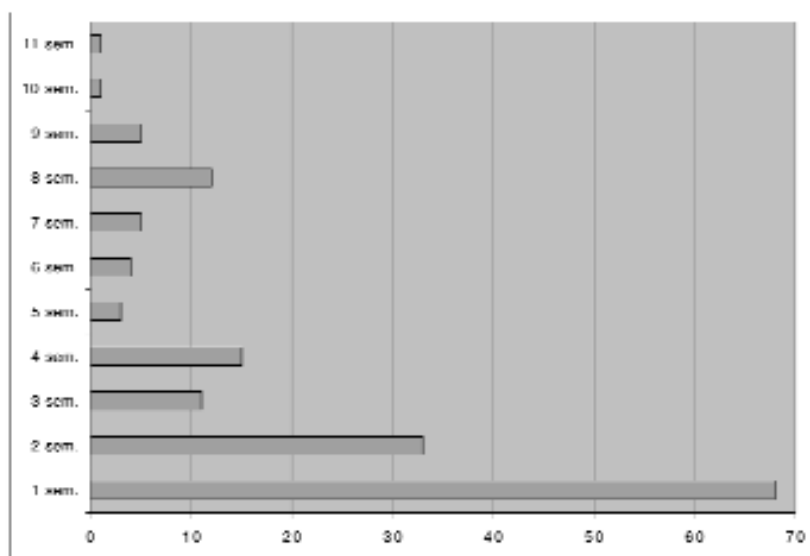
¹¹⁰ Studij povijesti šk. god. 1900./1901. i 1901./1902. na primjer, samo kod profesora Tadije Smičiklase, uz redovno polaženje predavanja zahtijevao je i rad u seminaru, te i po 5 sati tjedno rada na latinskoj paleografiji ili 4 sata na diplomatiji. (Tijekom četiri godine studija povijesti, studenti su imali gotovo deseterostruko veću satnicu iz pomoćnih povijesnih znanosti nego danas.) Red predavanja T. Smičiklase vidi u: I. Jurković, n. dj., str. 155-156.

¹¹¹ U ovu analizu ušli su svi kolegiji koje je predavao određeni profesor u svakom semestru svake studentice. Treba spomenuti i to da su predavanja bila ciklička, pa se događalo da su ista predavanja slušale istovremeno studentice s prve i četvrte godine. U svakom slučaju, svaka je studentica morala proći kolegije iz svih predmeta na svojoj studijskoj grupi. Nakon jednog "kruga" predavanja, ciklus se opet ponavljao, samo s eventualno modificiranim imenima kolegija, ali sa sličnim sadržajem.

¹¹² O tome vidi u tekstu ispred bilješke 63.

¹¹³ Ako studenti nisu dobili potvrdu o polaženju predavanja, taj im se semestar nije uračunavao u njihovo "sveučilišno vrijeme", a polovicom svakog semestra profesori su podnosili izvješće dekanu "glede frekventacije" (*Akademički propisi*, str. 11).

¹¹⁴ Iako je moguće da studentica koja je upisala 8. semestar nije završila studij, ipak se na drugi način potvrdilo da su one doista i potpuno završile svoje visokoškolsko obrazovanje, jer ćemo sve te završene studentice naći na polaganju državnih ispita i rigorozna.

Grafikon 14. Prikaz prvih studentica po semestrima koliko su studirale na Mudroslovnom fakultetu

Kako vidimo na grafikonu 14., najveći broj studentica studirao je samo 1 semestar (68 studentica, odnosno 42 %) ili 2 semestra (33 studentice, odnosno 21 %). No, ne smije se zaboraviti da su ovdje ubrojene i izvanredne studentice, čiju smo prirodu studija već upoznali, a i gostujuće studentice iz Bugarske. Ako se odvoje ove skupine, od ukupnog broja studentica koje su studirale samo 1 semestar (68), 36 studentica izvanrednog studija i 25 iz Bugarske, vidimo da je samo sedam redovnih studentica studiralo samo jedan semestar.

Od ukupnog broja upisanih studentica, samo 12 (8 %) studentica upisalo je 8. semestar, i to su sve redovne studentice.¹¹⁵ Iako je moguće da su u ono doba studentice morale zbog materijalnih, obiteljskih i drugih razloga napustiti studij, ipak iznimno visok postotak onih koje su odustale nakon 1-2 semestra može govoriti i o tadašnjim, već objašnjenim motivima za studiranje kod ženske populacije. Osim toga, vjerojatno je u to doba već i jedan ili dva semestra provedena na fakultetskim predavanjima imalo veliku važnost i kod zapošljavanja na neka radna mjesta.

No, da ne bismo dobili krivu sliku o ambicijama i sposobnostima tih prvih studentica, treba reći da studij u Zagrebu nije završilo samo tih 12 studentica, nego još 9 studentica, dakle, ukupno 21 studentica. Neke su studentice otišle na nekoliko semestara, najčešće 1-2 semestra, na gostovanje na neko strano sveučilište, pa su tako u Zagrebu odslušale 6 ili 7 semestara, ali znamo da su završile studij po podacima koje kasnije nalazimo o njima.¹¹⁶

¹¹⁵ Na grafikonu vidimo da je bilo i studentica koje su studirale i 9-11 semestara. Ukupno je bilo 7 takvih studentica, a razlozi njihova duljeg studiranja različiti su. One su uglavnom bile na izvanrednom studiju, te su tako vjerojatno htjele proširiti znanje iz još nekih dodatnih predavanja, a bilo je i slučajeva i da završena studentica upiše nakon nekog vremena još 1 semestar predavanja iz predmeta koje nije završila, a koji joj je tijekom redovnog studija bio samo usputni predmet.

¹¹⁶ To su podaci s državnih ispita i rigorozna. O tome će se govoriti u posljednjem dijelu ovog rada.

Od ukupnog broja svih upisanih studentica 10 % studentica bar je jedan semestar provelo na nekom stranom sveučilištu. Najviše studentica gostovalo je na sveučilištu u Beču (8), pa zatim u Pragu (3), u Grazu (2), u Leipzigu (2), Moskvi (1) i Sofiji (1).¹¹⁷ Među tim studenticama nalaze se upravo najbolje studentice, a semestri koje su provele na stranom sveučilištu priznavali su im se pod redovno studiranje.

Kako vidimo na grafikonu 15. ukupno 21 studentica (13 %) od upisanih 158 studentica (100 %) završilo je studij u Zagrebu. Posebno naglašavam da je tih 13 % studentica završilo studij u Zagrebu, jer je isto tako moguće, da je dio studentica završio studij vani, primjerice onaj veliki broj bugarskih studentica, no o takvim studenticama nemamo podataka.

Ta relativno mala brojka završenih studentica ne smije, međutim, izazvati krive zaključke. Računajući broj završenih muških studenata također dobivamo prilično skromnu brojku: 534 studenta (18 %) od ukupnog broja upisanih 2826 (100 %) diplomiralo je.¹¹⁸

Grafikon 15. Odnos studentica koje su završile studij u Zagrebu i ostalih

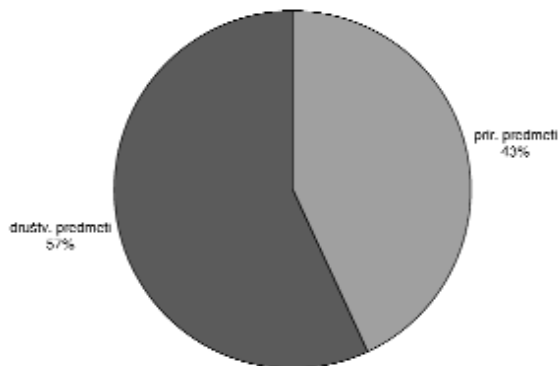
S obzirom na to da je postotak završenih studentica bio relativno malen, a njihov uspjeh tim veći, treba ipak spomenuti i tko su te djevojke bile, koje su grupe predmeta studirale, iz kojih su srednjih škola došle, iz kojih su obitelji dolazile i sl. Do 1914. godine na Mudroslovnom fakultetu su diplomirale¹¹⁹ povijest i geografiju Milica pl. Bogdanovičeva i Olga Dolovčak, hr-

¹¹⁷ U drugom semestru školske godine 1907./1908. kada je na Zagrebačkom sveučilištu trajao veliki štrajk studenata, na gostovanje na studij u Beču otišle su: Irena pl. Catinelli, Olga Dolovčak, Olga Herrak, Jozefina Krušec, Slava Pecinovskiy, Mira Perok i Anka Tkalac. Na Praškom sveučilištu taj semestar gostovale su: Anka pl. Ernst, Mira Kočonda i Mare Sgurić, Cvijeta Cihlar i Erna Rosmanith su tada gostovale na sveučilištu u Grazu, a u Leipzig je otišla Ljubica Kernic (AFF, fond: *Imenici*, br. 60). Ostale studentice koje su u različitim drugim terminima otišle na gostovanje na strana sveučilišta bile su: Anka Tkalac, Sveučilište u Leipzigu, drugi semestar 1909./1910. (AFF, fond: *Imenici*, br. 69), Elza Kučera, Sveučilište u Beču, drugi semestar 1902./1903. (AFF, fond: *Imenici*, br. 41), Božena Kralj, Sveučilište u Moskvi, drugi semestar 1912./1913. (AFF, fond: *Imenici*, br. 80) i Vjera Tkalčić, Sveučilište u Sofiji, prvi semestar 1902./1903. (AFF, fond: *Imenici*, br. 36).

¹¹⁸ Podaci o ukupnom broju završenih studenata Mudroslovnog fakulteta nalaze se u: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, knj. II, Zagreb, 1969., str. 433-434.

¹¹⁹ Koristim ovaj termin za završene studentice, premda u to doba nije bilo diplomskog ispita u današnjem smislu riječi. Naime, nakon svršenog četverogodišta polagalo se stroge ispite ili rigoroze čime se stjecao doktorat filozofije i time su studenti bili osposobljeni za znanstveni rad. No, velika većina slušača Mudroslovnog fakulteta nije išla na rigorozu, nego se usmjeravala prema učiteljskom zvanju, što se postizavalo državnim ispitima, na kojima je od vlade imenovano ispitno povjerenstvo ispitivalo kandidate za vršenje učiteljske službe u srednjim školama (primjerak naslovne stranice svjedodžbe o učiteljskoj sposobnosti sa državnog ispita za profesora srednjih škola vidi u prilogu 5). Opširnije o tim ispitima vidi: V. Klaić, Filozofski fakultet, *Sveučilište Kraljevine SHS u Zagrebu (1874.-1924.)*. *Spomenica Akademickog senata*, Zagreb, 1925., str. 119-120, i A. Cuvaj, n. dj., sv. X., str. 442-443.

vatski jezik i književnost Božena Kralj, hrvatski jezik i književnost i njemački jezik i književnost Olga Herrak, Jozefina Krušec, Zdenka Marković, Slava Pecinovsky, Mira Perok i Anka Tkalac, klasičnu filologiju i filozofiju Mira Kočonda i Josipa Steinkuševe, filozofiju Ivana Rossi, matematiku i filozofiju Irena pl. Catinelli i Jiza V_vra, prirodoslovlje Katica Brozović, Cvijeta Cihlar, Ana Mihaldžićeva, Vidosava Radošević, Erna Rosmanith, Olga Šarinić i Vjera Tkalčić.

Grafikon 16. Odnos diplomiranih studentica po grupama predmeta

Od ukupnog broja završenih studentica Mudroslovnog fakulteta u tom razdoblju, dakle od 21 studentice, 12 studentica je završilo studij iz društvene grupe predmeta, a 9 studentica iz prirodoslovne grupe predmeta, što je u postocima prikazano na grafikonu 16.

Od ukupnog broja studentica upisanih na društvene predmete 10 % studentica je završilo studij, a od ukupnog broja studentica prirodnih predmeta završilo ih je 14 %. Nesigurno je iz tako malih razlika u postocima izvoditi ikakve zaključke, ali ovi postoci sigurno imaju veze s onom velikom razlikom kod izvanrednih studentica, koje nisu završavale studij, a u puno manjem broju upisivale su prirodne znanosti, nego društvene znanosti. Osim toga, studentice prirodnih predmeta vjerojatno nisu svoj studij upisivale radi opće kulture. No, ipak ono što se najvjerojatnije može povezati s jednim i drugim jest da se mali postotak završenih studentica posljedica zahtjevnosti studija.

Predznanje je sigurno bilo veliki faktor za uspješno studiranje. Ako analiziramo prethodno školovanje završenih studentica, vidimo da je najveći broj bio sa ženskog lica (16), čime se također dokazuje kvaliteta nastave u toj obrazovnoj ustanovi. Od ostalih završenih studentica, dvije ne navode iz koje škole dolaze, dvije su završile senjsku realnu gimnaziju i jedna je studentica došla sa Praškog sveučilišta.

Uspješnost je vjerojatno ovisila i o mjestu boravka studentice, odnosno je li studirala u mjestu gdje joj žive roditelji ili ne. U analizi mjesta boravka oca završene studentice, dobit ćemo podatke da je 12 studentica živjelo sa svojim očevima u Zagrebu, dvije su samostalno živjele u Zagrebu, jer su im očevi bili u Senju, jedna je imala roditelje u Varaždinu, dvije ih ne navode mjesto boravka oca, četiri studentice nisu imale živog oca, ali od toga su tri bile zavičajne u Zagrebu, pa se pretpostavlja kako su živjele u roditeljskom domu sa majkom, uz financijsku pomoć skrbnika, a jedna je studentica bila iz Udbine, kojoj je otac također umro. Prema tome, najviše je bilo studentica koje zbog odlaska na studij nisu morale napustiti roditeljski dom. Ne ulazeći u rasprave koliko je to pozitivno ili negativno za uspješno studiranje, može se reći da im je studij bio olakšan barem financijski.

Socijalna slika prvih završenih studentica Mudroslovnog fakulteta poklapa se i sa socijalnom slikom svih upisanih studentica. Najviše ih je iz obitelji visokih državnih službenika (32

%), a slijede studentice kojima su očevi bili prosvjetno osoblje (14 %) i vojno osoblje (14 %). Zanimljivo je da ove studentice koje su završile, a očevi su im prosvjetna lica nisu one studentice kojima su očevi predavali na sveučilištu, nego su to dvije kćeri srednjoškolskih profesora, a jedna kći učitelja. No, među završenim studenticama nalazimo, iako manje, i studentice iz trgovačko-obrtničkih obitelji (jedna studentica kći je "običnog" bravara), iz činovničkih obitelji i sl. Dakle, među ovu, ako tako možemo nazvati "intelektualnu elitu ženske populacije" tog doba, popele su se i one koje po svojoj "društvenoj predodređenosti" nisu tamo pripadale.

IV.

Da bismo dobili potpunu sliku o našim prvim studenticama i da bismo po njihovim kasnijem djelovanju možda bolje mogli dokučiti motive njihova studiranja, trebalo je vidjeti kako su i gdje su dobile završni stupanj obrazovanja one studentice koje su završile studij.

One studentice koje su htjele svoje obrazovanje primijeniti u nastavi, morale su polagati stručni (državni ispit) za zvanje profesora srednjih škola.¹²⁰ Kada je 1905. godine vlada poslala Dekanatu Mudroslovnog fakulteta rješenje da svi "propisi o ispitivanju kandidata srednjoškolskog učiteljstva" vrijede i za žene, to je značilo da su i na zakonskoj osnovi izjednačene s muškim profesorima srednjih škola.¹²¹

Taj stručni ispit bio je iznimno opširan i sastojao se od ispita iz nekoliko predmeta, a njegovo se trajanje za neke kandidatkinje znalo odužiti i do tri godine. Prvi dio ispita sastojao se od "domaćih ispitnih radnji" iz onih predmeta za čije se predavanje u srednjoj školi kandidat spremao. Za izradu tih radnji kandidat je imao rok od šest mjeseci, a po opsegu i stručnoj razini mogu se usporediti s današnjim diplomskim radnjama. Nakon pozitivno ocijenjenih domaćih radnji, kandidat je pristupao pisanju klauzurnih radnji iz tih "glavnih struka", a potom je slijedio i usmeni dio u kojem su se ispitivali i glavni predmeti, ali i dodatni predmeti iz srodne grupe predmeta.

Među personalnim dosjeima kandidata za polaganje stručnog ispita, nalazimo do 1914. godine 14 završenih studentica Mudroslovnog fakulteta.¹²²

Prva među njima koja je izišla na ispit za profesoricu srednjih škola jest Milica pl. Bogdanovićeva. Ona je taj ispit polagala već prve godine kad se otvorila ta mogućnost, dakle 1905. godine.¹²³ Svjedodžbe koje je izdalo kr. ispitno povjerenstvo o "sposobnosti učiteljskoj" iz hrvatskog (srpskog) i njemačkog jezika dobile su 1909. Slava Pecinovskij,¹²⁴ 1911. Mira Perok,¹²⁵ 1912. godine Anka Tkalac¹²⁶ i 1913. Olga Herrak.¹²⁷ Svjedodžbu o "sposobnosti" učiteljskoj iz predmeta filozofije i klasične filologije dobila je 1910. Mira Kočonda,¹²⁸ Vjera Tkalčić dobila

¹²⁰ O tome vidi bilj. 119.

¹²¹ AFF, fond: SMF, br. 699/1905.

¹²² HDA, fond: *Filozofski fakultet*. Od 14 dosjea tih studentica sačuvano je 11 dosjea. Ti dosjei sastoje se od nacionala kandidatkinja, njihovih molbi za izlazak na ispite, zapisnika s ispita, njihovih domaćih i klauzurnih radnji i konačno svjedodžbe o učiteljskoj sposobnosti koju su dobile nakon uspješno položenih pismenih i usmenih ispita što ih je sadržavao taj stručni ispit. U nekim od njihovih dosjea nisu sačuvani svi ovi dokumenti, ali znamo da su sve one položile taj ispit, jer u kazalu fonda piše da su to personalni dosjei kandidatkinja koje su položile "stručni ispit za zvanje profesora srednjih škola".

¹²³ Nažalost, njezin je dosje izgubljen, ali s obzirom da je studirala geografiju i povijest, pretpostavljam da je polagala ispit iz tih predmeta.

¹²⁴ HDA, fond: *Filozofski fakultet*, kut. 157.

¹²⁵ HDA, fond: *Filozofski fakultet*, kut. 158.

¹²⁶ HDA, fond: *Filozofski fakultet*, kut. 218.

¹²⁷ HDA, fond: *Filozofski fakultet*, kut. 70.

¹²⁸ HDA, fond: *Filozofski fakultet*, kut. 97.

je takvu svjedodžbu 1909. za predavanje "prirodopisa"¹²⁹, isto kao i Erna Rosmanith 1912.¹³⁰ i Anka pl. Ernst 1913. godine.¹³¹ Iste je godine i Irena pl. Catinelli dobila svjedodžbu za predavanje filozofije i matematike.¹³² Za Anu Mihaldžićevu nije sačuvana konačna svjedodžba, ali na temelju usmenih ispita i pisanih radnji iz prirodnih predmeta (zoologije, botanike, fizike i mineralogije) vidi se i da se i ona osposobila za predavanje "prirodopisa" 1912. godine.¹³³ Isto se dogodilo i s Olgom Dolovčak 1910. godine, a ona je sve predmete polagala iz povijesti i geografije.¹³⁴ Prema kazalu tog fonda znamo da su na ispit izašle još i Cvijeta Cihlar 1911. i Olga Šarinić 1914., no njihovi su dosjei potpuno izgubljeni.¹³⁵

Zanimljivo je da su neke koje su polagale ispit za profesore srednjih škola, polagale i tzv. rigorozne, čime se, kako smo već objasnili, stjecala titula doktora znanosti. Od studentica koje su studirale na Mudroslovnog fakultetu do 1914. ukupno je 15 položilo rigoroz, što je 9 % od ukupnog broja upisanih studentica. Od tih 15 koje su doktorirale, 6 su imale položen i stručni ispit za profesore srednjih škola.

Prva je doktorirala Milica pl. Bogdanovićeva. Ona je već u listopadu 1905., dakle samo četiri mjeseca nakon što je odslušala posljednji semestar na studiju povijesti i geografije, uputila molbu profesorskom zboru Mudroslovnog fakulteta za polaganje rigoroz.¹³⁶ Profesorski zbor na prvom je redovnoj sjednici njezinu molbu pozitivno riješio, nakon što su se profesori na poticaj dr. S. Tropscha prisjetili da su žene vladinom naredbom od 9. rujna 1901. izjednačene u svim akademskim pravima sa njihovim muškim kolegama.¹³⁷ Nakon što je pozitivno riješena njezina molba i nakon što je položila potrebne ispite, ona je već 10. veljače 1906. pred komisijom u kojoj su bili dr. Gavro Manojlović, prof. Vjekoslav Klaić, dr. Gjuro Arnold i dr. Franjo Marković, obranila svoju doktorsku radnju pod naslovom "Car Julije Apostat prema hrišćanstvu".¹³⁸ U lipnju 1907. Milica je molila rektorat da joj odredi datum promocije, pošto je ispunila sve uvjete "koji se zahtijevaju za postignuće časti doktorice filozofije".¹³⁹ Promocija ove prve doktorice znanosti na Zagrebačkom sveučilištu održana je 22. lipnja 1907. pred promotorom dr. Gavrom Manojlovićem, prorektorom dr. Antunom Heinzom i dekanom dr. Gustavom Janečekom.¹⁴⁰

Svoju karijeru, ova naša prva povjesničarka, započela je na ženskom liceju, a od 1930. od svog umirovljenja 1940. predavala je na Višoj pedagoškoj školi u Zagrebu. Bavila se i znanstvenim radom te je objavila niz radova iz područja pedagogije, književnosti i povijesti.¹⁴¹ Rad

¹²⁹ HDA, fond: *Filozofski fakultet*, kut. 218.

¹³⁰ HDA, fond: *Filozofski fakultet*, kut. 181.

¹³¹ HDA, fond: *Filozofski fakultet*, kut. 52.

¹³² HDA, fond: *Filozofski fakultet*, kut. 31.

¹³³ HDA, fond: *Filozofski fakultet*, kut. 135.

¹³⁴ HDA, fond: *Filozofski fakultet*, kut. 45.

¹³⁵ I jedna i druga kandidatkinja najvjerojatnije su polagale "prirodopis" s obzirom da su i na fakultetu slušale prirodne predmete.

¹³⁶ AFF, fond: *SMF*, br. 674./1905.

¹³⁷ AFF, fond: *SMF*, br. 686./1905.

¹³⁸ Ova radnja nalazi se i u popisu doktorskih disertacija koji je priredila Dubravka KriTORAC: *Bibliografija doktorskih disertacija 1880-1952*, Zagreb 1976., str. 186. Radnja je objavljena pod tim naslovom 1907. u Zagrebu i nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Naslovnu stranicu doktorske disertacije Milice pl. Bogdanović vidi u prilogu br. 4.

¹³⁹ ASZ, Sveučilišni spis br. 294.

¹⁴⁰ Isto i: ASZ, *Knjiga doktora promoviranih na Kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu i Imenik promoviranih doktora od 1880. do 1927*. U Sveučilišnom spisu br. 294. nalazi se i njena diploma čiji preslik donosimo u prilogu br. 3.

¹⁴¹ O njoj vidi u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2, Zagreb 1989., str. 74.; C. Lucerna, Tri disertacije, *Savremenik*, 5./1910., br. 9, str. 668-669; Lj. Draškić, Milica Bogdanović, *Ženski pokret*, 32./1932., br. 5, str. 66-68 i *Viša pedagoška škola u Zagrebu*, Zagreb 1934., str. 52.

i djelovanje Milice pl. Bogdanovićeve doista bi bilo zanimljivo detaljnije istražiti, jer ona je ne samo prva žena koja je upisala redovni studij povijesti, te ga prva i završila, nego je i prva žena koja je završila studij na Zagrebačkom sveučilištu, prva koja je doktorirala povijest i uopće prva koja je stekla doktorat znanosti na tom sveučilištu.¹⁴²

Ostale studentice Mudroslovnog fakulteta koje su studirale do 1914., a koje su postigle doktorat znanosti, također treba spomenuti, jer su one prve žene u nas koje su postigle najviši stupanj obrazovanja. Još šest godina nakon Milice pl. Bogdanovićeve ni jedna žena nije promovirana u doktoricu znanosti. Prva sljedeća koja je stekla tu čast bila je Josipa Steinkuševa koja je 6. svibnja 1912. obranila disertaciju "Negacija u pitanjima kod Homera". Godine 1913. doktorirale su Mira Perok disertacijom "Schiller na zagrebačkoj pozornici" i Slava Pecinovsky "Zagrebački njemački časopis 'Luna'", a 1915. Erna Rosmanith sa svojom radnjom "Lapori na jednom dijelu zagrebačke gore". Slijede 1916. Ivana Rossi ("Osnovne misli Henri Bergsona") i Vjera Petaj ("Ekotrafalralni nektariji na lišću pojasena"), 1917. Jelka Divjak ("Prinos k poznavanju luteo-roseo i purpureo-kobaltnih soli") i Zdenka Smrekar ("O volji napose sa psihološkoga i pedagoškoga gledišta"), 1918. Draga Cernjak ("O topljivosti nekih kovinskih vodeliza u vodenim otopinama ...") i Božena Kralj ("Participi u Vramčevoj 'Pastili'"), 1919. Ljuba Vučak ("Realizam u Gjalskoga"), 1921. Zdenka Makanec ("Prilog neeuclidskoj statici: Počeci *L* statike i rješenje dosadanjeg paradoksa"), 1922. Cvijeta Cihlar ("Mikrokemijska istraživanja o hitinu u bilinskim membranama") i 1929. Mira Kočonda¹⁴³ ("Psihološka analiza potpunbenoga testa: prilog k objašnjenju pojma inteligencije").¹⁴⁴

Zaključak

Pitanje visokog obrazovanja za žene u nas je definitivno pozitivno riješeno kad je u rujnu 1901. naredbom Odjela za bogoštovlje i nastavu Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade dopušten ženama upis na redovni studij na Mudroslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Prvi poticaj za otvaranje rasprave o višem ženskom obrazovanju došao je, kako smo vidjeli, od učiteljica ženskog liceja u Zagrebu, prve ženske obrazovne ustanove u nas u kojoj su djevojke mogle primiti višu opću naobrazbu da bi se spremile za studij. Od 1895. žene su dobile pristup sveučilištu, ali samo kao izvanredne studentice. Treba istaknuti da su se ti važni pomaci u ženskom obrazovanju dogodili nedugo nakon što su druga europska sveučilišta otvorila svoja vrata ženama.

U tadašnjoj atmosferi oko višeg ženskog obrazovanja najprihvaćenije je mišljenje da je studij gotovo idealno rješenje za one djevojke iz viših slojeva društva koje se nisu udale, te će na taj način steći zvanje koje će im donijeti financijsku samostalnost. No, isto tako, naći ćemo u tadašnjem stručnom dijelu javnosti, različita pozitivna i negativna razmišljanja o razlozima zašto se djevojke ne bi smjele pustiti na sveučilište, o njihovim intelektualnim sposobnostima, o predmetima za koje su više ili manje "predodređene" i sl. U svakom slučaju, iz relativno čestih novinskih rasprava, vidi se da je društvo, ipak, postalo senzibilizirano za pitanje ženskog obrazovanja.

¹⁴² O njoj kao i o ostalim studenticama Mudroslovnog fakulteta koje su studirale u ovom razdoblju, a koje su postigle doktorat znanosti spremam zaseban rad, a ovdje su predstavljene ukratko radi dobivanja potpunije slike o prvim studenticama Mudroslovnog fakulteta.

¹⁴³ Mira Kočonda može se naći i pod prezimenom Kočonda - Vodvarka.

¹⁴⁴ *Bibliografija doktorskih disertacija 1880-1952*, Zagreb 1976., str. 210-213. Njihove doktorske disertacije tiskane su kao zasebni separati, i mogu se naći među doktorskim disertacijama u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, te u Arhivu Filozofskog fakulteta, a neke su objavljene po različitim publikacijama pod gore navedenim naslovima. Radnja Jelke Divjak objavljena je u: *Rad JAZU*, 223./1920., str. 190-202; radnja Vjere Petaj u: *Rad JAZU*, 215./1916., str. 59-81; radnja Zdenke Makanec u: *Rad JAZU*, 226./1922., str. 239-251 i radnja Erne Rosmanith u: *Glasnik Hrvatskog prirodoslovnog društva*, 27./1915., str. 188-202. Radnja Cvijete Cihlar može se naći u NSK, a radnje Slave Pecinovsky, Mire Perok, Ivane Rossi i Mire Kočonde u Arhivu Filozofskog fakulteta. Radnje ostalih studentica izgubljene su.

Od rezultata ovdje obavljenih statističkih analiza i na taj način dobivenih podataka, ne mogu se formulirati neki čvrsti zaključci, ali mogu se dobiti konture određenih pretpostavki. Tako na temelju statističkih analiza prvih redovnih i izvanrednih studentica Mudroslovnog fakulteta u razdoblju od 1895. i 1914., vidimo da se ipak neki stereotipi ne uklapaju u realno stanje među ženskom populacijom na sveučilištu. Već pri analizi socijalne strukture vidimo da je bilo djevojaka iz različitih slojeva društva koje su došle na studij, od kćeri sveučilišnih profesora i visokih državnih službenika, kojih je ipak najviše, do kćeri postolara i bravara. Isto tako, pri analizi studijskih grupa koje su studentice najviše upisivale, vidjeli smo da je veliki broj djevojaka upisivao prirodne znanosti, što je u ono vrijeme bilo prilično iznenađujuće, s obzirom na to da su se apstraktne i prirodne znanosti smatrale strukama koje "ne pričaju ženskoj čudi".

Također smo vidjeli da su studentice Mudroslovnog fakulteta u najvećem broju dolazile iz Zagrebačke županije, no veliki udio bio je iz ostalih županija Hrvatske i Slavonije, a bilo je i studentica i iz ostalih dijelova Austro-Ugarske te krajeva izvan nje. Prve studentice također su bile pripadnice različitih vjera i nacija. Među ženskom populacijom na Zagrebačkom sveučilištu nalazimo i veliki broj gostujućih studentica, naročito iz Bugarske, no isto tako je i određeni broj naših djevojaka gostovao na različitim europskim sveučilištima.

Što se tiče njihova prethodnog obrazovanja, i naše analize potvrđuju iznimnu ulogu ženskog liceja u Zagrebu u procesu ženskog obrazovanja, jer se najviše budućih studentica školovalo baš u toj školi, premda je određeni broj studentica došao i iz drugih sredina kao što su gimnazije u Bjelovaru, Senju, Vukovaru i sl.

Uspješnost studiranja u ono je vrijeme, međutim, bila relativno mala. Od ukupnog broja upisanih djevojaka u razdoblju od 1895. do 1914. u Zagrebu je diplomirala samo 21 studentica. Vjerojatno je uspjeh na studiju ovisio ne samo o težini studija i prethodnom obrazovanju, nego i o motivima studiranja, koji su, kako smo vidjeli, u ono doba bili različiti. Neke su djevojke doista studirale radi stjecanja zvanja, druge su, kako se čini, studij shvaćale kao jedan od načina na koji će najbolje steći sigurnost za lakše snalaženje u višim društvenim krugovima.

Da su se naše prve završene studentice doista usmjerile na struku vidimo i po tome što su gotovo sve izišle ili na državni ispit za profesore srednjih škola ili, pak, na stroge ispite, tzv. rigoroze, čime su se usmjeravale na znanstveno bavljenje svojom strukom.

Prilog 1. Naredba Kr. hrv.-slav.-dalm. vlade kojom je ženama dopušten upis na Mudroslovni fakultet Zagrebačkog sveučilišta.

Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade odjela za bogoštovje i nastavu, od 9. rujna 1901. br. 14.290, kojom se na osnovi previšnjega rješenja od 29. kolovoza 1901. određuju uvjeti, pod kojima se ženskinje mogu kao redovne ili izvanredne slušačice upisati u mudroslovni fakultet kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu.

Na osnovi previšnjega rješenja od 29. kolovoza 1901. nalazi kr. zemaljska vlada, odio za bogoštovlje i nastavu, odrediti da se ženskinje mogu kao redovne ili izvanredne slušačice upisati u mudroslovni fakultet kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu pod ovim uvjetima, i to:

1.

1. Svaka kandidatkinja, koja se želi inskribirati budi kao redovna budi kao izvanredna slušačica treba da dokaže, da je navršila 18. godinu, ili da tu dob u onoj građanskoj godini navršuje, u kojoj se želi inskribirati.

2. Kao redovna slušačica može se inskribirati ona kandidatkinja, koja dokaže, da je s uspjehom položila izpit zrelosti, kako ga propisuje naredba kr. zemaljske vlade, odjela za bogo-

štovlje i nastavu, od 9. rujna 1901. broj 14. 070, ili da je gimnazijski izpit zrelosti položila u stranom kojem učilištu, kojemu kr. ova zemaljska vlada ravnopravnost s ovozemaljskim gimnazijama priznaje.

2.

Svi postojeći akademički propisi (kao disciplinarni propisi, propisi o imatrikulaciji i inskripciji, o frekvenciji predavanja, o oprostima od naukovine, o odlasku sa sveučilišta, o polaganju državnih ispita, o polaganju državnih ispita za polučenje doktorata, o taksama itd.), koji vriede za redovne i izvanredne slušače, vriede za redovne i izvanredne slušačice.

3.

Ova naredba stupa u školskoj godini 1901.-2. na snagu.

U Zagrebu, 9. rujna 1901.

Za bana: A. Pavić.

(Izvor: *Narodne novine*, 67./1901., br. 207, *Obzor*, 42./1901., br. 208 i AFF, fond: SMF, br. 398./1901.)

Prilog 2. Popis redovnih i izvanrednih studentica Mudroslovnog fakulteta Kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu od 1895. do 1914. godine

[U popisu je uz ime i prezime studentice, naveden i njezin datum rođenja, zavičajni grad, zavičajna županija, pokrajina ili država, status studentice, školske godine tijekom kojih je studirala na Mudroslovnom fakultetu, studijska grupa i brojevi Imenika u Arhivu Filozofskog fakulteta u kojima se nalaze njezini *nacionali*.]

1. Vilma **Aleksander**, rod. 4. 6. 1884., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1904./1905., FILOZ. (AFF, Im. 45)
2. Danica **Aluštuš**, rod. 19. 4. 1881., Sarajevo,
Bosna, izv., 1902./1903.-1903./1904., POV./GEO. (AFF, Im. 37-38, 41-42)
3. Maria **Angelieva**, rod. 8. 11. 1884., Sofija,
Bugarska, red., 1904./1905., POV./GEO. (AFF, Im. 44)
4. Žeika **Apostolova Nečeva**, rod. 25. 8. 1885., Lom,
Bugarska, red., 1907./1908., MAT./FIZ. (AFF, Im. 56)
5. Jana **Bačeva**, rod. 21. 11. 1885., Drjenovo,
Bugarska, red., 1906./1907.-1907./1908., ZOO./BOT. (AFF, Im. 53, 56)
6. Ella Flora **Bardaš**, rod. 20. 6. 1888., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1906./1907., FRANC. (AFF, Im. 55)
7. Ekatarina **Benčeva**, rod. 13. 10. 1885., Sofija,
Bugarska, red., 1906./1907., MAT./FIZ. (AFF, Im. 53)
8. Štefa **Berger**, rod. 11. 10. 1881., Dugo Selo,
Zagrebačka županija, izv., 1902./1903.-1903./1904., FRANC./FILOZ. (AFF, Im. 37-38, 41-42)
9. Dinka **Bitanga**, rod. 10. 7. 1887., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1906./1907.-1907./1908., POV./FILOZ. (AFF, Im. 54-55, 58)
10. Štefica **Blažić**, rod. 23. 12. 1893., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1912./1913., MAT./HRV. (AFF, Im. 78)
11. Milica pl. **Bogdanovičeva**, rod. 29. 3. 1882., Topusko,
Zagrebačka županija, red. 1901./1902.-1904./1905., POV./GEO. (AFF, Im. 31-32, 35-36, 39-40, 43-44)
12. Vjera pl. **Bojničić**, rod. / , Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1906./1907., POV. UMJET. (AFF, Im. 54)

13. Vanda grofica **Borelli**, rod. 6. 6. 1886., Zadar,
Dalmacija, 1906./1907., izv., TAL./FILOZ. (AFF, Im. 54-55)
14. Pava **Bošković**, rod. 12. 7. 1897., Osijek,
Virovitička županija, izv. i red., 1910./1911.-1913./1914., FIZ./BOT./ZOO. (AFF, Im. 70-73, 76-77, 80-81)
15. Vasila **Brkova**, rod. 23. 10. 1886., Sofija,
Bugarska, red., 1906./1907., ZOO./BOT. (AFF, Im. 53)
16. Katica **Brozović**, rod. 15. 11. 1892., Karlovac,
Zagrebačka županija, red., 1910./1911.-1913./1914., MAT./FIZ./KEM. (AFF, Im. 69-70, 72-73, 76-77, 80-81)
17. Olga **Bručić**, rod., 10. 5. 1884., Zlatar,
Zagrebačka županija, izv., 1906./1907., POV./GEO. (AFF, Im. 54)
18. Augusta **Buček**, rod. / , Osijek,
Virovitička županija, izv., 1896./1897., KEM. (AFF, Im. 21)
19. Mira **Budisavljević**, rod. 21. 2. 1891., Gospić,
Ličko-krbavska županija, izv., 1909./1910., KNJIŽ. (AFF, Im. 67)
20. Irena pl. **Catnelli**, rod., 3. 3. 1886., Rijeka,
Modruško-riječka županija, izv. i red., 1904./1905.-1906./1907. i 1908./1909., MAT./FILOZ. (AFF, Im. 45-46, 48-49, 52-53, 60)
21. Stella **Cavallieri**, rod. 26. 4. 1892., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1910./1911., MAT. (AFF, Im. 71)
22. Draga **Cernjak**, rod. 21. 12. 1893., Zagreb,
Zagrebačka županija, red., 1912./1913.-1913./1914., KEM./BOT./FILOZ. (AFF, Im. 76-77, 80-81)
23. Milica **Chlup**, rod. 7. 10. 1872., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1904./1905., KNJIŽ. (AFF, Im. 45-46)
24. Cvijeta **Cihlar**, rod. 12. 6. 1886., Kraljevica,
Modruško-riječka, red., 1906./1907.-1909./1910., BOT./GEO. (AFF, Im. 52-53, 56, 60-61, 65-66)
25. Vesela **Čukova**, rod. 5. 4. 1885., Tirmovo,
Bugarska, red., 1906./1907., KNJIŽ. (AFF, Im. 53)
26. Milana **Davidovac**, rod. 21. 11. 1886., Novi Sad,
Ugarska, red., 1907./1908., POV./GEO. (AFF, Im. 56)
27. Vladimira **Dienel Špehar**, rod. 30. 9. 1871., Udbina,
Ličko-krbavska županija, izv., 1900./1901.-1903./1904., NJEM./KLAS. FILOLOG. (AFF, Im. 29-30, 33-34, 37-38, 41)
28. Marija **Dimitrova**, rod. 11. 4. 1885., Sofija,
Bugarska, red., 1906./1907., BOT./ZOO. (AFF, Im. 53)
29. Jelka **Divjak**, rod. 15. 5. 1890., Donji Lapac,
Ličko-krbavska županija, red., 1910./1911.-1911./1912. i 1913./1914., BOT./FILOZ. (AFF, Im. 70, 72, 80-81)
30. Helena **Dobrovolska**, rod. 6. 1. 1885., Sofija,
Bugarska, red., 1906./1907., POV./GEO. (AFF, Im. 53)
31. Olga **Dolovčak**, rod. 24. 9. 1884., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv. i red., 1904./1905.-1908./1909., POV./GEO. (AFF, Im. 45-46, 48-49, 52-53, 56, 60-61)
32. Anka **Dragašević**, rod. 4. 12. 1879., Vinkovci,
Srijemska županija, izv., 1903./1904., NJEM. (AFF, Im. 41-42)
33. Stanka **Drakulić**, rod. / , Sušak,
Modruško-riječka županija, izv., 1910./1911., FRANC. (AFF, Im. 71)
34. Rozina **Dubrava**, rod. 22. 12. 1885., Karlovci,
Srijemska županija, izv., 1906./1907.-1907./1908., POV./GEO. (AFF, Im. 54-55, 58)
35. Melanija **Durman**, rod. 26. 6. 1889., Dvor,
Zagrebačka županija, izv., 1909./1910., POV. UMJET. (AFF, Im. 67)

36. Ekatarina **Džansanova**, rod. 9. 9. 1884., Sofija, Bugarska, red., 1904./1905., POV/GEO. (AFF, Im. 44)
37. Elena **Emilianova**, rod. 21. 5. 1881., Tulcea, Rumunjska, red., 1902./1903., BOT/KEM. (AFF, Im. 35)
38. Anka pl. **Ernst**, rod. 7. 10. 1884., Zagreb, Zagrebačka županija, red., 1904./1905.-1908./1909., KEM/GEOLOG. (AFF, Im. 43-44, 48-49, 52-53, 56, 60)
39. Aleksandara **Evtimova**, rod. 27. 1. 1886., Sofija, Bugarska, red., 1906./1907., BOT/ZOO. (AFF, Im. 53)
40. Arnella **Gagliardi**, rod. 4. 5. 1889., Zagreb, Zagrebačka županija, red., 1908./1909., KEM/BOT. (AFF, Im. 60)
41. Ivanka **Gaidarska**, rod. 7. 5. 1886., Sofija, Bugarska, red., 1907./1908., KNJIŽ. (AFF, Im. 56)
42. Ružica **Georgević**, rod. 20. 12. 1879., Glina, Zagrebačka županija, izv., 1907./1908., FRANC. (AFF, Im. 58)
43. Blanka **German**, rod. 14. 9. 1892., Bjelovar, Bjelovarsko-križevačka županija, red., 1911./1912., FRANC/NJEM. (AFF, Im. 72)
44. Katica **Gjilas**, rod. 28. 10. 1885., / , izv., 1906./1907., POV/GEO. (AFF, Im. 54)
45. Mara **Gjurić**, rod. 14. 1. 1884., Mitrovica, Srijemska županija, izv., 1903./1904., POV/GEO. (AFF, Im. 41-42)
46. Mara **Gossl**, rod. 24. 8. 1876., Ruma, Srijemska županija, izv., 1897./1898.-1899./1890., MAT. (AFF, Im. 21, 24)
47. Veneta **Grigorova**, rod. 10. 11. 1885., Gor. Orehovica, Bugarska, red., 1906./1907.-1907./1908., MAT/FIZ. (AFF, Im. 53, 56)
48. Zlata **Havliček**, rod. 26. 6. 1882., Zagreb, Zagrebačka županija, izv., 1904./1905., GEO. (AFF, Im. 45)
49. Isidonija **Herchenreder**, rod. 22. 6. 1886., Brestovac, Požeška županija, izv., 1906./1907., POV/GEO. (AFF, Im. 54)
50. Olga **Herrak**, rod. 29. 11. 1884., Bjelovar, Bjelovarsko-križevačka županija, izv. i red., 1904./1905.-1908./1909., NJEM./HRV. (AFF, Im. 45-46, 48-49, 52-53, 56, 60-61)
51. Nada **Hoffer**, rod. 27. 8. 1894., Zagreb, Zagrebačka županija, red., 1913./1914., HRV. (AFF, Im. 80-81)
52. Jelena **Hoffmann**, rod. 1. 6. 1875., Koprivnica, Bjelovarsko-križevačka županija, izv., 1902./1903. i 1904./1905., FRANC./POV. UMJET. (AFF, Im. 38, 45)
53. Marija **Horvat**, rod. 27. 6. 1863., Osijek, Virovitička županija, izv., 1895./1896., FILOZ./PSIHOL. (AFF, Im. 19)
54. Viktorija **Ilijeva**, rod. 18. 1. 1883., Prilep, Makedonija, red., 1904./1905.-1905./1906., FILOZ. (AFF, Im. 44, 48)
55. Štefanija **Iskra**, rod. 27. 12. 1869., Vrbovec, Zagrebačka županija, izv., 1895./1896., FILOZ./PSIHOL. (AFF, Im. 19)
56. Mileva **Ivanović**, rod. 12. 4. 1879., Zagreb, Zagrebačka županija, izv., 1910./1911., KNJIŽ. (AFF, Im. 71)
57. Irena pl. **Jakopović**, rod. 3. 6. 1887., Zagreb, Zagrebačka županija, izv., 1906./1907., FRANC. (AFF, Im. 54)
58. Olga **Jakovčič**, rod., 28. 4. 1890., Rijeka, Modruško-riječka županija, izv., 1908./1909.-1909./1910., FRANC./NJEM. (AFF, Im. 62, 67)

59. Marija **Jambrišak**, rod. 5. 9. 1847., Karlovac,
Zagrebačka županija, izv., 1895./1896., FILOZ./PSIHOL. (AFF, Im. 19)
60. Jelka **Janekoviće**, rod. 5. 9. 1875., Mitrovica,
Srijemska županija, izv., 1904./1905., NJEM. (AFF, Im. 46)
61. Sanda **Jovčeva**, 6. 11. 1881., Nova Zagora,
Bugarska, red., 1906./1907., KNJIŽ. (AFF, Im. 53)
62. Marija **Kalvačeva**, rod. / , Samokov,
Bugarska, izv., 1896./1897., POV./FILOZ. (AFF, Im. 21)
63. Rusa **Kalvačeva**, rod., 11. 5. 1885., Stara Zagora,
Bugarska, red., 1904./1905., KNJIŽ. (AFF, Im. 44)
64. Ljubica **Kernic**, rod. 2. 4. 1884., Kostajnica,
Zagrebačka županija, izv. i red., 1902./1903.-1903./1904. i 1905./1906., HRV./NJEM. (AFF, Im. 37-38,
39-40, 48-49)
65. Olga **Kesterčanek**, rod. 26. 11. 1894., Zagreb,
Zagrebačka županija, red., 1913./1914., POV./GEO. (AFF, Im. 80)
66. Kira **Kirova**, rod. 17. 12. 1885., Sofija,
Bugarska, red., 1906./1907., KNJIŽ. (AFF, Im. 53)
67. Maria **Kočanova**, rod. 18. 1. 1886., Elena,
Bugarska, red., 1904./1905. i 1906./1907., POV./GEO. (AFF, Im. 44, 53)
68. Mira **Kočonda**, rod. 30. 6. 1886., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv. i red., 1904./1905.-1908./1909., KLAS. FILOLOG./FILOZ. (AFF, Im. 45-46,
48-49, 52-53, 56, 60-61)
69. Smiljka **Kolar**, rod. 7. 5. 1888., Bjelovar,
Bjelovarsko-križevačka županija, izv. i red., 1907./1908-1909./1910. i 1913./1914., BOT. (AFF, Im. 58,
62, 66, 80)
70. Jagoda **Kolar**, rod. 25. 7. 1886., Bjelovar,
Bjelovarsko-križevačka županija, izv., 1907./1908., FILOZ. (AFF, Im. 58)
71. Helena **König**, rod. 22. 2. 1886., Zsombolija,
Ugarska, izv., 1907./1908., FIZ./FILOZ. (AFF, Im. 58)
72. Tana **Kožuharova**, rod. 26. 2. 1889., Nova Zagora,
Bugarska, red., 1907./1908., KNJIŽ. (AFF, Im. 56)
73. Božena **Kralj**, rod. 21. 12. 1891., Raven,
Bjelovarsko-križevačka županija, red., 1910./1911.-1911./1912. i 1913./1914., HRV. (AFF, Im. 69-70, 72-
73, 80-81)
74. Marija **Kraus**, rod. 30. 6. 1875., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1902./1903. i 1904./1905., KNJIŽ. (AFF, Im. 38, 45)
75. Jozefina **Krušec**, rod. 5. 7. 1885., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv. i red., 1905./1906.-1908./1909., HRV./NJEM. (AFF, Im. 50-53, 56, 60)
76. Elza **Kučera**, rod. 23. 10. 1883., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1903./1904.-1904./1905., KEM./FILOZ. (AFF, Im. 41-42, 45-46)
77. Eugenija **Kvaternik**, rod. 8. 1. 1882., Osijek,
Virovitička županija, izv., 1902./1903.-1903./1904., POV./GEO. (AFF, Im. 37, 41-42)
78. Antonija **Leverova**, rod. 13. 11. 1880., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1902./1903., BOT. (AFF, Im. 37-38)
79. Zorka **Lilova**, rod. 11. 9. 1885., Sofija,
Bugarska, red., 1906./1907., BOT./ZOO. (AFF, Im. 53)
80. Bertha **Losos**, rod. 2. 12. 1881., Korčin,
Galicija, izv., 1903./1904., PEDAG. (AFF, Im. 41)

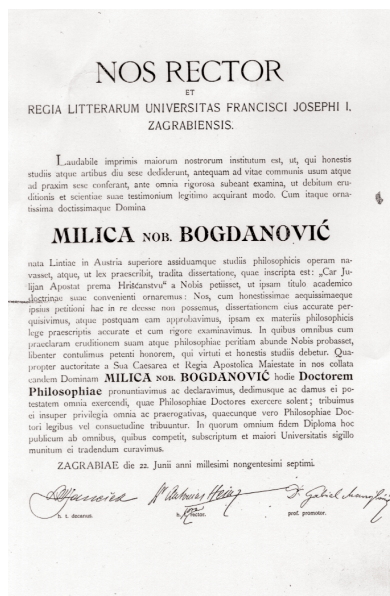
81. Paula **Lovretić**, rod. 23. 12. 1891., Vinkovci,
Srijemska županija, red., 1911./1912, POV/GEO. (AFF, Im. 72-73)
82. Camilla **Lucerna**, rod. 24. 6. 1868., Varaždin,
Varaždinska županija, izv., 1895./1896.-1898./1899. i 1901./1902.-1902./1903., NJEM. (AFF, Im. 19, 21,
24, 34, 37)
83. Marija **Lukšić**, rod. 30. 6. 1894., Otočac,
Ličko-krbavska županija, red., 1912./1913-1913./1914., POV/GEO. (AFF, Im. 76-77, 80-81)
84. Darinka **Magarašević**, 25. 3. 1894., Karlovci,
Srijemska županija, izv., 1912./1913., NJEM. (AFF, Im. 78)
85. Marija **Magdić**, rod. 21. 9. 1879., Vinkovci,
Srijemska županija, izv., 1912./1913.-1913./1914., POV/PEDAG. (AFF, Im. 78-79, 82)
86. Zdenka pl. **Makanec**, rod. 17. 9. 1894., Petrinja,
Zagrebačka županija, red., 1913./1914., MAT/FIZ. (AFF, Im. 80-81)
87. Milka **Maravić**, rod. 15. 1. 1880., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv. i red., 1900./1901-1903./1904., FILOZ./FIZ./KEM. (AFF, Im. 29-32, 35-36,
39-40)
88. Zdenka **Marković**, rod. 10. 1. 1884., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1902./1903.-1905./1906., HRV./NJEM./FILOZ. (AFF, Im. 37-38, 41-42, 45-
46, 50-51)
89. Ema **Matijašić**, rod. 16. 5. 1877., Karlovac,
Zagrebačka županija, izv., 1912./1913.-1913./1914., POV/PEDAG. (AFF, Im. 78-79, 82)
90. Anka **Mazek**, rod. 20. 3. 1883., Požega,
Požeška županija, izv., 1906./1907., FRANC. (AFF, Im. 54)
91. Ema **Merliček**, rod. 29. 3. 1885., Rječica,
Zagrebačka županija, izv., 1904./1905.-1905./1906., POV/GEO. (AFF, Im. 45-46, 50-51)
92. Ana **Mihaldžićeva**, rod. 2. 3. 1886., Baranjski Šfalud,
Ugarska, izv. i red., 1906./1907-1908./1909. i 1911./1912., BOT/ZOO. (AFF, Im. 52-53, 60-61, 75)
93. Marija **Mihalić**, rod. 11. 3. 1889., Virovitica,
Virovitička županija, izv. i red., 1907./1908.-1908./1909., MAT/FIZ. (AFF, Im. 58, 60-61)
94. Olga **Milić**, rod. 24. 7. 1889., Zagreb,
Zagrebačka županija, red., 1907./1908., POV/GEO. (AFF, Im. 56)
95. Olga **Mundurfer**, rod. 3. 7. 1892., Bjelovar,
Bjelovarsko-križevačka županija, red., 1912./1913., FIZ./KEM. (AFF, Im.76-77)
96. Nada **Museva**, rod. 21. 4. 1882., Lovci,
Bugarska, izv., 1904./1905., BOT/GEO. (AFF, Im. 45)
97. Zora **Musić**, rod. 9. 7. 1883., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv. i red., 1901./1902.-1905./1906., KLAS. FILOLOG. (AFF, Im. 33, 38, 39-40,
43-44, 48-49)
98. Zlata **Musić**, rod. 13. 11. 1887., Zagreb,
Zagrebačka županija, red., 1905./1906., KLAS. FILOLOG. (AFF, Im. 48-49)
99. Emilija **Muža**, rod. 9. 7. 1883., Zagreb,
Zagrebačka županija, red., 1912./1913-1913./1914., POV/GEO. (AFF, Im. 76-77, 80-81)
100. Cona **Naumova**, rod. 26. 6. 1886., Sofija,
Bugarska, red., 1906./1907., FRANC./PEDAG. (AFF, Im. 53)
101. Rajna **Naumova**, rod. 28. 1. 1886., Sofija,
Bugarska, red., 1906./1907., POV/GEO. (AFF, Im. 53)
102. Ivana **Nicolova**, rod. 14. 11. 1883., Sofija,
Bugarska, red., 1904./1905. i 1906./1907., POV/GEO. (AFF, Im. 44, 53)

103. Marija **Oreškova**, rod. 23. 11. 1885., Trnovo,
Bugarska, red., 1906./1907., KNJIŽ. (AFF, Im. 53)
104. Izabela **Orhel**, rod. 21. 1. 1895., Vukovar,
Srijemska županija, red., 1913./1914., GEO. (AFF, Im. 80-81)
105. Pia **Paskaleva**, rod. 13. 11. 1895., Sofija,
Bugarska, red., 1906./1907., POV./GEO. (AFF, Im. 53)
106. Ivanka **Pašmakova**, rod. 6. 1. 1886., / ,
Bugarska, red., 1906./1907., FIZ./MAT. (AFF, Im. 53)
107. Emma pl. **Pavlekovich**, rod. **Stepniczka**, rod. 1. 11. 1874., Vinkovci,
Srijemska županija, izv., 1895./1896., POV./FRANC. (AFF, Im. 19)
108. Slava **Pecinovskiy**, rod. 21. 12. 1885., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv. i red., 1904./1905. i 1906./1907.-1908./1909., HRV./NJEM. (AFF, Im. 45,
52-53, 56, 60-61)
109. Mira **Perok**, rod. 5. 2. 1888., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv. i red., 1906./1907.-1910./1911., HRV./NJEM. (AFF, Im. 54, 56, 60-61, 65-
66)
110. Vjera **Petaj**, rod. 16. 2. 1894., Zagreb,
Zagrebačka županija, red., 1912./1913.-1913./1914., GEO./BOT. (AFF, Im. 76-77, 80-81)
111. Luba **Petrova**, rod. 11. 3. 1886., / ,
Bugarska, red., 1907./1908., BOT. (AFF, Im. 56)
112. Mileva **Petrović**, rod. 15. 4. 1892., Vrhovine,
Ličko-krbavska županija, izv., 1911./1912., NJEM. (AFF, Im. 74)
113. Jelka **Pivelić**, rod. 11. 5. 1871., Krapina,
Zagrebačka županija, izv., 1910./1911., PEDAG. (AFF, Im. 71)
114. Marijana **Poppl**, rod. 16. 12. 1882., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1902./1903., NJEM. (AFF, Im. 37)
115. Marusja **Potočnjak**, rod. 1. 8. 1893., Novi Vinodol,
Modruško-riječka županija, izv., 1913./1914., FILOZ. (AFF, Im. 83-84)
116. Rajna **Račeva**, rod. 13. 9. 1888., Šumen,
Bugarska, izv., 1911./1912., POV./KLAS. FILOLOG. (AFF, Im. 75)
117. Vidosava **Radošević**, rod. 20. 7. 1884.,
/ , red., 1903./1904.-1906./1907., BOT./ZOO. (AFF, Im. 39-40, 43-44, 48-49)
118. Katica **Rastovčan**, rod. 2. 6. 1892., Zagreb,
Zagrebačka županija, red., 1913./1914., BOT./FIZ. (AFF, Im. 80)
119. Blaženka **Rihtarić**, rod. 2. 12. 1890., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1910./1911., PSIHOL. (AFF, Im. 71)
120. Vjera **Roje**, rod. 3. 1. 1889., Bjelovar,
Bjelovarsko-križevačka županija, izv. i red., 1907./1908. i 1913./1914., KEM./BOT. (AFF, Im. 58, 80-
81)
121. Zora **Roknić**, rod. 26. 3. 1887., Beograd,
Srbija, red., 1905./1906., BOT./FIZ. (AFF, Im. 48)
122. Sava **Roksandić**, rod. 27. 6. 1883., Mitrovica,
Srijemska županija, izv., 1905./1906.-1907./1908., POV./GEO. (AFF, Im. 50, 54, 58)
123. Slava **Rosenberg**, rod. 8. 12. 1884., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1903./1904., NJEM. (AFF, Im. 41)
124. Klementina **Rosenberger**, rod. 25. 2. 1880., Koprivnica,
Bjelovarsko-križevačka županija, izv., 1903./1904.-1904./1905., ENGL. (AFF, Im. 41, 45)

125. Erna **Rosmanin**, rod. 28. 2. 1889., Zagreb,
Zagrebačka županija, red., 1907./1908.-1910./1911., KEM./BOT./ZOO. (AFF, Im. 56, 60-61, 65-66, 69-70)
126. Ivana **Rossi**, rod. 5. 5. 1892., Udbina,
Ličko-krbavska županija, red., 1910./1911.-1913./1914., FILOZ. (AFF, Im. 69-70, 72-73, 76-77, 80-81)
127. Vera **Ruvarac**, rod. 25. 7. 1878., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1901./1902., POV. UMJET. (AFF, Im. 33-34)
128. Katarina **Sarapa**, rod. 10. 5. 1889., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv. i red., 1908./1909. i 1910./1911.-1911./1912., KNJIŽ. (AFF, Im. 62, 69)
129. Božica **Secowald**, rod. 22. 12. 1887., Vukovar,
Srijemska županija, red., 1911./1912., BOT. (AFF, Im. 72)
130. Zora **Sertić**, rod. 11. 10. 1883., Jezerine,
Ličko-krbavska, izv., 1902./1903., BOT. (AFF, Im. 37)
131. Mare **Sgurić**, rod. 12. 8. 1885., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv. i red., 1906./1907.-1908./1909., POV./GEO. (AFF, Im. 54-56, 60-61)
132. Greta **Shauff**, rod. 17. 9. 1883., Zagreb,
Zagrebačka županija, red., 1903./1904.-1904./1905., KEM./BOT. (AFF, Im. 39-40, 43)
133. Alma **Siklossy**, rod. 21. 9. 1887., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1911./1912., FILOZ. (AFF, Im. 74)
134. Zdenka **Smrekar**, rod. 9. 4. 1884., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv. i red., 1904./1905. i 1912./1913.-1913./1914., GEO./BOT./FILOZ. (AFF, Im. 45, 77, 80-81)
135. Marija **Span**, rod. 27. 8. 1875., Celje,
Štajerska, izv., 1895./1896., FRANC. (AFF, Im. 19)
136. Olga **Sporčić**, rod. 22. 8. 1888., Zagreb,
Zagrebačka županija, red., 1908./1909.-1909./1910., POV./FILOZ. (AFF, Im. 60-61, 65)
137. Josipa **Steinkuseva**, rod. 21. 2. 1879., Varaždin,
Varaždinska županija, izv. i red., 1903./1904.-1906./1907., KLAS. FILOLOG. (AFF, Im. 41-42, 43-44, 48-49, 52-53)
138. Anka **Stepniczka**, rod. 6. 5. 1888., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1908./1909., NJEM. (AFF, Im. 62, 64)
139. Štefanija **Svedrović**, rod. 14. 7. 1888., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1904./1905., KEM. (AFF, Im. 45)
140. Olga **Šarinić**, rod. 8. 4. 1886., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv. i red., 1909./1910.-1913./1914., GEO./BOT./ZOO. (AFF, Im. 66-67, 69-70, 72-73, 76-77, 80)
141. Nada **Švrnjuga**, rod. 14. 3. 1883., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv. i red., 1901./1902.-1902./1903., FIZ./KEM./BOT. (AFF, Im. 33-34, 35-36)
142. Marija **Tabakova**, rod. 6. 7. 1884., Sliven,
Bugarska, red., 1906./1907., POV./GEO. (AFF, Im. 53)
143. Zorica **Tenzieva**, rod. 12. 12. 1885., Sofija,
Bugarska, red., 1906./1907., FIZ. (AFF, Im. 53)
144. Anka **Tkalac**, rod. 2. 9. 1888., Zagreb,
Zagrebačka županija, red., 1907./1908.-1908./1909. i 1910./1911., HRV./NJEM. (AFF, Im. 56, 60-61, 69-70)
145. Vjera **Tkalčić**, rod. 17. 1. 1882., Zagreb,
Zagrebačka županija, red., 1901./1902.-1902./1903. i 1905./1906.-1906./1907., BOT./KEM. (AFF, Im. 31-32, 36, 48, 52-53)

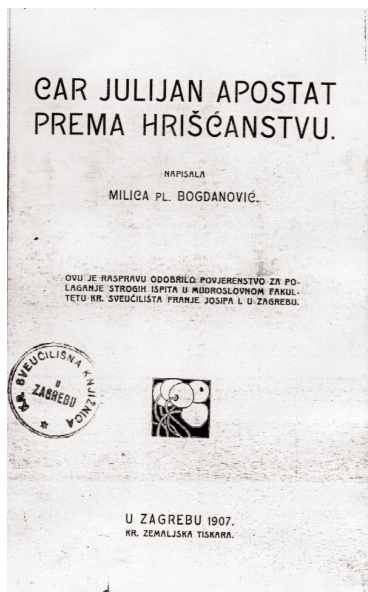
146. Harmina **Trgovčić**, rod. 30. 11. 1883., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1902./1903., HRV./NJEM. (AFF, Im. 37-38)
147. Jagoda **Truhelka**, rod. 5. 2. 1864., Osijek,
Virovitička županija, izv., 1895./1896.-1897./1898., FILOZ./HRV. (AFF, Im. 19, 21)
148. Dana **Vasileva**, rod. 5. 4. 1886., Stara Zagora,
Bugarska, red., 1908./1909., BOT./FILOZ. (AFF, Im. 60)
149. Jiza **Vávra**, rod. 11. 12. 1884., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv. i red., 1903./1904.-1908./1909., MAT./FILOZ./FIZ. (AFF, Im. 41-43, 48-49,
52-53, 56, 60-61)
150. Melanija **Vidale**, rod. 1. 3. 1871., Križevci,
Bjelovarsko-križevačka županija, izv. 1895./1896.-1897./1898., FILOZ. (AFF, Im. 19, 21)
151. Neda **Vidličeva**, rod. 21. 1. 1888., Gabrovo,
Bugarska, red., 1906./1907.-1907./1908., POV./GEO. (AFF, Im. 53, 56)
152. Gabrijela **Vinski**, rod. 12. 3. 1870., Osijek,
Virovitička županija, izv., 1895./1896.-1896./1897., FRANC. (AFF, Im. 19, 21)
153. Sofija **Vrbeva**, rod. / , Drjenovo,
Bugarska, red., 1906./1907., FILOZ./GEO. (AFF, Im. 53)
154. Ljuba **Vučak**, rod. 27. 8. 1893., Karlovac,
Zagrebačka županija, red., 1913./1914., KLAS. FILOLOG. (AFF, Im. 80-81)
155. Natalija **Wickerhauser**, rod. 2. 1. 1853., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1895./1896.-1898./1899., FILOZ./NJEM. (AFF, Im. 19, 21, 24)
156. Željka **Winkler**, rod. 10. 5. 1887., Zagreb,
Zagrebačka županija, izv., 1906./1907., POV. UMJET. (AFF, Im. 54)
157. Dragica **Woska**, rod. 4. 12. 1882., Sarajevo,
Bosna, izv., 1905./1906., BOT./ZOO. (AFF, Im. 51)
158. Maria **Zaharijeva**, rod. 20. 2. 1882., Sofija, Bugarska, izv., 1904./1905., KLAS. FILOLOG./KNJIŽ.
(AFF, Im. 46)

Prilog 3. Naslovna stranica doktorske radnje Milice pl. Bogdanovićeve

Prilog 4. Diploma Milice pl. Bogdanovićeve o postignutom doktoratu

(Izvor: Arhiv Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišni spis br. 294)

Prilog 5. Primjerak naslovne stranice svjedodžbe o učiteljskoj sposobnosti koja se dobivala nakon položenog državnog ispita za profesora srednjih škola

(Izvor: Hrvatski državni arhiv, fond: Filozofski fakultet u Zagrebu. Ispitna komisija za polaganje stručnih ispita za zvanje profesora srednjih škola, sign. fonda: 502)

The First Students of the Faculty of Philosophy at the Royal University of Francis Joseph I in Zagreb

The issue of university education for women in Croatia was definitely positively solved when in September 1901 women were allowed to enrol as full-time students at the Faculty of Philosophy at the University in Zagreb by the decree of the Department for Theology and Teaching of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian country government.

As we have seen, teachers of the female boarding school in Zagreb, the first female education institution in Croatia where girls could get higher general education to prepare for studies, were the first to encourage the discussion about the university female education. Since 1895, women could be admitted to the University, but only as part-time students. It has to be emphasised that these important steps forward in female education happened shortly after other European Universities had opened their doors to women.

In the then atmosphere about the female education, the most acceptable opinion is that the study was almost an ideal solution for those girls from the upper classes who did not get married and thus would get a profession which will bring them financial independence. But, at the same time, in the then professional part of the public, there were also various positive and negative opinions about reasons why women should not be admitted to the university, about their intellectual abilities, about subjects for which they were more or less “pre-determined”, etc. In any case, from quite frequent newspaper discussions, it can be seen that the society still became sensible about the issue of the female education.